

STRAIPSNIAI

ISSN 1392–1681

SSRS OKUPACIJOS ŽALOS ATLYGINIMO ĮSTATYMAS IR RUSIJOS FEDERACIJOS ATSAKOMYBĖS TARPTAUTINIAI TEISINIAI PAGRINDAI*

DAINIUS ŽALIMAS

Straipsnyje analizuojamas 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ siekiant nustatyti, kiek jis grindžiamas paprotinėmis tarptautinės teisės normomis ir principais, reglamentuojančiais valstybių atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus, ir kokia Įstatymo reikšmė sprendžiant Rusijos Federacijos atsakomybės klausimus. Valstybių atsakomybę už tarptautinės teisės pažeidimus reglamentuojančios tarptautinės teisės normos yra kodifikuotos

---

Dainius Žalimas – Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės katedros docentas (el. paštas: ttkatedra@tf.vu.lt).

© Dainius Žalimas, 2006

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. gegužės 31 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2006 m. rugsėjo 12 d.

* Šis straipsnis parengtas pagal autoriaus pranešimą „SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste“, skaitytą 2005 m. lapkričio 25 d. Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės katedros organizuotoje apskritojo stalo diskusijoje „Atsakomybė už Baltijos šalių okupaciją: pagrindai ir realizavimo problemos“, taip pat to paties pavadinimo pranešimus, skaitytus 2005 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių bendruomenės komisijos posėdyje, 2005 m. gegužės 6 d. Vilniaus universiteto forume „Antrasis pasaulinis karas ir Lietuva“ ir 2005 m. balandžio 30 d. Rygoje (Latvijoje) Rygos teisės magistrantūros mokyklos, K. Adenauerio fondo ir visuomeninės iniciatyvos ELJA50 organizuotame tarptautiniame forume „Hitler–Stalin Pact Today: Consequences and Accountability“.

Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekte, tad Lietuvos Respublikos įstatymas vertinamas šio Projekto nuostatų kontekste. Projekte įtvirtintos ir su Įstatymu susijusios tarptautinės teisės normos lemia šio straipsnio struktūrą: jame analizuojami Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindo, reparacijos dydžio ir formos bei Lietuvos reikalavimo dėl žalos atlyginimo leistinumą pagrindiniai klausimai.

Pagrindinė straipsnio išvada yra ta, kad 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ atitinka tarptautinės teisės normas ir, kaip vienašalis valstybės aktas, išreiškia bei konsoliduoja jau anksčiau pareikštą Lietuvos Respublikos reikalavimą Rusijos Federacijai atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą. Toks vienašalis valstybės aktas yra būtinas iškeltam žalos atlyginimo reikalavimui nuosekliai palaikyti, o tai, kad jis yra įstatymo formos, lemia ne tiek tarptautinė, kiek Lietuvos nacionalinė teisė. Lietuvos nacionalinė teisė lemia ir tai, kad pagrindinės Įstatymo nuostatos negali būti panaikintos, nes jomis siekiama įgyvendinti 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimą, be to, tarptautinės teisės požiūriu Įstatymo pripažinimas netekusiu galios būtų suprantamas kaip Lietuvos valstybės pozicijos pasikeitimas ir pretenzijų Rusijai atsisakymas.

Straipsnyje taip pat trumpai apžvelgiamos Įstatymo įgyvendinimo galimybės ir trūkumai. Daroma išvada, kad Įstatymo tikslo – Rusijos Federacijos atsakomybės realizavimo – pasiekimas yra ilgalaikės perspektyvos klausimas.

Atsakomybės už sovietinę Baltijos valstybių okupaciją tema, matyt, dar ilgai bus aktuali visose šiose šalyse. Dar ilgai netils diskusijos, ar apskritai realu ir kaip praktiškai siekti okupacijos žalos atlyginimo, jeigu Rusija labai skausmingai reaguoja į tokius reikalavimus, kategoriškai jiems prieštarauja, grasina įvairiais neigiamais politiniais padariniais Baltijos valstybėms, ir neatrodytų, kad yra nusiteikusi savo poziciją keisti [1]. Žibalo į tokių diskusijų ugnį neseniai įliejo kai kurie Lietuvos istorikai ir politologai, paraginę apskritai atsisakyti ar bent jau kuriam laikui „išaldyti“ Lietuvos reikalavimą Rusijai atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą. Tokius raginimus jie grindžia trimis pagrindiniais motyvais [2]: istoriniu (tariamai nederamas nevienareikšmis pačios Lietuvos elgesys prieš okupaciją), tarptautinės politikos (Lietuvos reikalavimas tariamai komplikuoja ne tik jos santykius su Rusija, bet ir kenkia NATO bei ES pagrindams) ir moraliniu (dėl

tariamo nevienareikšmio elgesio prieš okupaciją Lietuva neva neturinti teisės moralizuoti dėl žalos atlyginimo). Žinoma, galima tik stebėtis, kodėl istorikai ir politologai, diskutuodami valstybės teisinės atsakomybės už agresiją klausimais ir keldami teisinių reikalavimų atsisakymo iniciatyvas, visiškai ignoruoja tarptautinės bei Lietuvos nacionalinės teisės normas, tarsi šie klausimai nė nebūtų teisiniai. Juk jų nurodyti argumentai nėra grindžiami teise, o būtent teisinis kontekstas yra svarbiausias vertinant minėtą atsisakymo reikalauti okupacijos žalos atlyginimo ar tokio reikalavimo suspendavimo iniciatyvą ir jos pagrindimą, nes tokios iniciatyvos įgyvendinimas neišvengiamai turėtų rimtų teisinių padarinių. Tarptautinės teisės požiūriu tai galėtų reikšti teisėto nukentėjusios valstybės reikalavimo atsisakymą visam laikui, nacionalinės teisės požiūriu – galimą šiurkštų Konstitucijos ir įstatymų pažeidimą, nes siekti sovietinės okupacijos žalos atlyginimo įpareigoja 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimas, taip pat 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ [3] (toliau – SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas arba Įstatymas), kurio 2 straipsnio 4 punktą nustato prievolę Vyriausybei *nuolatos siekti*, kad Rusijos Federacija atlygintų Lietuvos žmonėms ir Lietuvos valstybei SSRS okupacijos padarytą žalą.

Atsižvelgiant į tai, pagrindinis šio straipsnio tikslas – atskleisti tarptautinius teisinius Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai ir kitoms Baltijos valstybėms pagrindus, tarptautinės teisės normų kontekste įvertinant SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatas, kurių bendraautoriumi teko būti. Iš šio tikslo taip pat kyla keli su juo susiję šalutiniai šiame straipsnyje atliekamo tyrimo uždaviniai: nustatyti teisinę Įstatymo reikšmę, trumpai apžvelgti jo įgyvendinimo problemas ir teisiniu požiūriu įvertinti iniciatyvas nereikalauti atlyginti sovietinės okupacijos žalą.

Tyrimo objektui apibrėžti yra svarbi SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulės nuostata, kuri pabrėžia, jog Įstatymas grindžiamas visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis ir prin-

cipais. Tokios paprotinės tarptautinės teisės normos, reglamentuojančios valstybių atsakomybės sritį, šiandien yra kodifikuotos 2001 metų Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekte [4] (toliau – Valstybių atsakomybės straipsnių projektas), tad šis dokumentas yra svarbiausias tarptautinės teisės šaltinis aiškinant Rusijos Federacijos atsakomybės už sovietinę Lietuvos Respublikos okupaciją tarptautinius teisinius pagrindus ir SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatas. Išvadą apie tai, kad Valstybių atsakomybės straipsnių projektas kodifikuoja universalias paprotines šios srities tarptautinės teisės normas, galima pagrįsti pirmiausia tuo, kad pagrindinės šio dokumento nuostatos grindžiamos dar iki Antrojo pasaulinio karo suformuluotais ir valstybių bei tarptautinėje teisminėje praktikoje išplėtotais valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus principais [5, p. 252–254; 6, p. 58–60; 7, p. 165–166; 8, p. 19–20]. Tai matyti iš Valstybių atsakomybės straipsnių projektą rengusios JT Tarptautinės teisės komisijos komentaro (toliau – TTK komentaras) [9]: Komisija aiškina Valstybių atsakomybės straipsnių projekto I skyriuje (1–3 straipsniuose) išdėstytus bendruosius atsakomybės principus, apibendrindama gausią Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo ir Tarptautinio Teisingumo Teismo praktiką, taip pat daug doktrinos šaltinių. Iš tikrųjų šių principų ir daugelio kitų Valstybių atsakomybės straipsnių projekto turinys iš esmės nekito nuo pat Komisijos darbo kodifikuojant valstybių atsakomybės normas pradžios [10, p. 315–338; 11, p. 366–367; 12, p. 1–8], dauguma tokių normų buvo suformuluotos ir ankstesnėje, 1996 metų, Valstybių atsakomybės straipsnių projekto redakcijoje [13]. Tarptautinis Teisingumo Teismas taip pat patvirtino Valstybių atsakomybės straipsnių projekte įtvirtintų normų paprotinį pobūdį: pavyzdžiui, 1997 m. rugsėjo 25 d. sprendime *Gabcíkovo-Nagymaros* projekto byloje Teismas kelis kartus rėmėsi ankstesnės redakcijos Valstybių atsakomybės straipsnių projekto nuostatomis (žr., 47, 50–54 ir kitus sprendimo punktus) [14], ankstesnės ir dabartinės redakcijos Valstybių atsakomybės straipsnių

projekto nuostatomis Teismas vadovavosi 2004 m. liepos 9 d. konsultacinėje išvadoje dėl sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių padarinių (žr. išvados 140 punktą) [15], taip pat dabartinės redakcijos Valstybių atsakomybės straipsnių projekto nuostatas Teismas taikė paskutiniame 2005 m. gruodžio 19 d. sprendime ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje (žr. sprendimo 160, 213 ir 259 punktus) [16].

Taigi šio straipsnio objektas yra ne visos SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatos (jos pastraipsniui jau yra išsamiai nagrinėtos ir išaiškintos teisinėje literatūroje [17]), o pirmiausia Valstybių atsakomybės straipsnių projekte įtvirtinti pagrindiniai valstybių tarptautinės teisinės atsakomybės principai, kuriais grindžiamas Įstatymo priėmimas ir svarbiausios jo nuostatos. Siekiant nustatyti šių tarptautinės teisės principų ir Įstatymo ryšį, straipsnyje analizuojami tokie trys pagrindiniai klausimai, susiję su Rusijos Federacijos atsakomybe už sovietinę Lietuvos Respublikos okupaciją: 1) Rusijos atsakomybės pagrindas; 2) reparacijos dydis ir forma; 3) Lietuvos Respublikos reikalavimo atlyginti žalą leistinumai.

1. Rusijos Federacijos atsakomybės pagrindas

Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnį valstybės atsakomybės pagrindas yra jos padarytas tarptautinės teisės pažeidimas. Jau iš SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo pavadinimo aišku, kad Rusijos Federacijos atsakomybės pagrindas yra sovietinė Lietuvos Respublikos okupacija, kaip tarptautinės teisės pažeidimas.

Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 2 straipsnį tarptautinės teisės pažeidimas yra valstybės veika, turinti du būtinus elementus [12, p. 4; 18, p. 354; 19, p. 9]: *subjektyvųjį elementą* (veikos priskyrimas valstybei) ir *objektyvųjį elementą* (valstybės tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas). Pirma aptarsiu pastarąjį elementą, nes jis nekelia didesnių probleminių klausimų: 1939 metų Molotovo–Ribbentropo paktas, vienas iš jo įgyvendinimo padarinių – 1940 metų

agresija prieš Lietuvos Respubliką ir jos teritorijos okupacija tarptautinės teisės požiūriu vertinama pakankamai vienodai [20, p. 59–106], ši tema yra smulkiai išnagrinėta daugelio autorių darbuose (pakanka žvilgtelėti vien į prof. D. A. Loeberio pateikiamą bibliografiją [21, p. 101–107; 22, p. 153–166]). Todėl apsiribosiu tik vienu, dabar turbūt aktualiausiu, šios temos klausimu, – manyčiau, kad šiame straipsnyje atliekamo tyrimo tikslais verta trumpai įvertinti pastaraisiais metais Rusijos keliamus argumentus, kuriais siekiama pateisinti Lietuvos aneksiją.

1.1. Agresija ir okupacija, kaip objektyvus tarptautinės teisės pažeidimo elementas

Būtent dėl objektyviojo tarptautinės teisės pažeidimo elemento vertinimo vienareikšmiškumo, t. y. sovietinės okupacijos prieštaravimo tarptautinės teisės normoms akivaizdumo, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo kūrėjai taip pat beveik neskyrė dėmesio šiam tarptautinės teisės pažeidimo elementui. Įstatymo preambulėje tėra nuoroda į 1991 metų Lietuvos ir Rusijos Sutartį dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų [23] taip pabrėžiant, kad šios Sutarties preambulėje Rusija pati iš esmės pripažino Lietuvos aneksijos neteisėtumą. Toks pripažinimas išplaukia iš Rusijos išreikšto įsitikinimo, kad 1940 metų aneksijos padariniai pažeidė Lietuvos suverenitetą ir juos būtina pašalinti.

Norėčiau taip pat atkreipti dėmesį į Sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų 1 straipsnį, kuris, mano požiūriu, net yra svarbesnis už Sutarties preambulę, nes jo nuostatų galiojimo laikas pagal Sutarties 20 straipsnį yra neribotas, todėl jos galiotų toliau net nutraukus pačią Sutartį. Pagal Sutarties 1 straipsnį Rusija pripažino Lietuvos Respubliką tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal jos valstybinį statusą, apibrėžtą *pamatiniuose 1990 m. kovo 11 d. aktuose* (atkreiptinas dėmesys į tai, kad tokia formuluotė reiškia, jog turimas omenyje ne tik svarbiausias Aktas dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atkūrimo, bet ir visas 1990 m. kovo 11 d. teisės aktų, atkūrusių

Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, kompleksas, įskaitant Akto dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo parengiamuosius¹ ir lydinčiuosius² teisės aktus [20, p. 199–214]). Vadinasi, pripažindama tokį Lietuvos Respublikos tarptautinį teisinį statusą, Rusija pripažino ir 1990 m. kovo 11 d. aktuose konstatuotą Lietuvos teritorijos neteisėtą okupacijos bei aneksijos faktą, ir šiuose aktuose įtvirtintą nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumą, ir šiais aktais įgyvendintą Lietuvos Tautos suteiktą mandatą Aukščiausiajai Tarybai-Atkuriamajam Seimui atkurti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę [20, p. 277]. Taigi akivaizdu, kad Rusijos Federacijai keičiant poziciją ir mėginant įsiūlyti pasauliui Baltijos valstybių „teisėtą inkorporaciją“ tezę, yra šturkščiai pažeidžiamos minėtos Sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų nuostatos.

Turėčiau pasakyti, kad tokie Rusijos mėginimai, kaip ir mėginimai perrašyti istorinius faktus, ypač suaktyvėjo prieš 5–6 metus atėjus į valdžią prezidentui V. Putinui (jų apogėjų matėme 2005 metais diskutuojant apie gegužės 9-osios reikšmę Baltijos valstybėms ir pasauliui [24, p. 2]). Argumentacija dėl Lietuvos aneksijos teisėtumo *inter alia* buvo koncentruotai išdėstyta dar 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Fede-

---

¹ Parengiamieji 1990 m. kovo 11 d. aktai – deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ ir Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – sudarė teisinę sąlygą Aukščiausiajai Tarybai-Atkuriamajam Seimui priimti Akta dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo. Jais Aukščiausioji Taryba konstatavo Lietuvos Respublikos aneksijos neteisėtumą, Tautos suteiktus jai įgaliojimus veikti ne kaip marionetinės Lietuvos SSR institucijai, o kaip suvereniai Lietuvos Respublikos institucijai, įpareigotai atkurti Valstybės nepriklausomybę ir panaikinti kitus 1940 metų agresijos padarinius, suvaržiusias suverenas Lietuvos valstybės teises.

² Lydintieji 1990 m. kovo 11 d. aktai – Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ – įgyvendino Akto dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo nuostatą, jog Lietuvos teritorijoje negalioja jokios kitos valstybės konstitucija, nutraukdami SSRS ir Lietuvos SSR konstitucijų galiojimą, taip pat atkurdami paskutinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos galiojimą, jį suspenduodami ir nustatydami laikinąją šalies konstituciją.

racijai oficialiai reaguojant į SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo projekto svarstymą Lietuvos Respublikos Seime [25]. Pagrindinis Rusijos argumentas, kodėl prievartiniai sovietų veiksmai turėtų būti laikomi teisėtais ir kodėl jie nelaikytini agresija bei okupacija, yra tariamas Lietuvos sutikimas su sovietų kariuomenės įvedimu.

Tarptautinės teisės požiūriu toks argumentas negali būti laikomas rimtu. Iš šio argumento kylanti Baltijos valstybių „teisėtos inkorporacijos“ tezė jau yra išsamiai išnagrinėta ir argumentuotai įvertinta kaip visiškai nepagrįsta tarptautinės teisės normomis, neprofesionali, absurdiška bei politiniams dabartinės Rusijos vadovybės interesams tarnaujanti pozicija [20, p. 85–99; 24, p. 2–5, 13–14; 26, p. 11–28; 27, p. 181–183], esanti tarptautinės teisės mokslo nuošalėje [21, p. 89; 22, p. 135]. Todėl šiame straipsnyje atliekamo tyrimo tikslais pakanka prisiminti, kad 1940 metų Baltijos valstybių aneksijai identišką 1938 metų Austrijos aneksijos (anšliuso) atvejį Niurnbergo tarptautinis karinis tribunolas įvertino kaip agresijos aktą [28]. Verta pacituoti 1946 metų Tribunolo nuosprendį, kuriame buvo paneigti dabartinę Rusijos poziciją dėl Baltijos valstybių aneksijos visiškai atitinkantys tuometiniai nacių nusikaltėlių gynybos argumentai dėl austrų valios prisijungti prie Vokietijos ir tariamo Austrijos sutikimo ar net troškimo susijungti su Vokietija. Toks argumentas laikytas „iš tikrųjų neesminiu, nes faktai aiškiai rodo, kad metodai, taikyti šiam tikslui pasiekti, buvo *agresoriaus metodai*. Pagrindinis veiksnys buvo *karinė Vokietijos galia*, kuri būtų buvusi panaudota, jeigu susilauktų kokio nors pasipriešinimo“. Tokiu būdu Tribunolas visiškai sugriovė argumentus apie tai, kad grasinant jėga išgautas nukentėjusios valstybės sutikimas galėtų legalizuoti prieš ją atliekamus agresoriaus veiksmus. Iš TTK komentaro (žr. 20 straipsnio komentaro 4 punktą) [9] matyti, jog būtent remdamasi Austrijos anšliuso pavyzdžiu, JT Tarptautinės teisės komisija padarė išvadą, kad „sutikimas, gautas naudojant prievartą, nėra sutikimas, ir ši veika yra tarptautinės teisės pažeidimas“ [29]. Be to, 1938 metais pati Sovietų Sąjunga Austrijos anšliusą laikė tarptautiniu nusikaltimu, o po metų ji ypač pasmerkė tokius atvejus,

kai aneksija maskuojama kuriant marionetines „liaudies“ vyriausybes [30, p. 390] (būtent tokiu būdu 1940 metais įvykdyta Baltijos valstybių aneksija).

Akivaizdu, kad nėra jokių priešasčių skirtingai traktuoti Lietuvos atvejį, kitaip tektų paneigti teisinį tarptautinės teisės pobūdį [31, p. 6; 32, p. 7]. Lietuvos sutikimas su 1940 m. birželio 14 d. sovietų ultimatumo sąlygomis taip pat yra niekinis, nes išgautas grasinant jėga, taikant tokius pačius, kaip nacistinė Vokietija, agresoriaus metodus (lemiamas veiksnys čia taip pat buvo sovietų karinė jėga, kuri neišvengiamai turėjo būti panaudota, nepaisant Lietuvos atsakymo į ultimatumą). Todėl tiesiog nėra jokios teisinės alternatyvos, kaip pagal tuo metu jau galiojusias tarptautinės teisės normas Sovietų Sąjungos veiksmus įvertinti kaip agresiją, o būtent pirmiausia kaip agresijos aktą, kurį apibrėžė 1933 metų Lietuvos Respublikos ir SSRS konvencija dėl agresijos apibrėžimo [33] (beje, nepelnytai Lietuvoje užmirštama, o Rusijos sąmoningai nutylima). Pagal šios sutarties II straipsnio 2 punktą agresija buvo laikomas ir „išibrovimas ginkluotomis jėgomis, *net ir karo nepaskelbus*, į kitos valstybės teritoriją“. Pabrėžtina, kad tokia agresijos apibrėžimo nuostata sukonkretino 1928 metų Kelloggo–Briand'o pakte įtvirtintą agresyvaus karo draudimą [19, p. 43; 20, p. 88–89; 26, p. 17–18; 34, p. 75–76, 103].

Atsižvelgiant į tai, logiška 1940 m. birželio 15 d. sovietų karinį įsiveržimą į Lietuvą laikyti agresyvaus karo aktu, kurio tąsa ir padarinys buvo visos Lietuvos teritorijos karinė okupacija bei 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykdyta Lietuvos teritorijos aneksija. Pagal analogiją su JT Tarptautinio Teisingumo Teismo 2004 metų konsultacine išvada dėl sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių padarinių (žr. išvados 75–78 punktus) [15] darytina išvada, kad nei okupuotos Lietuvos teritorijos aneksija, nei civilinės okupacinės administracijos įvedimas, nei tariama dalinė sovietų Lietuvos autonomija, nei kokie nors kiti SSRS teisės ar administraciniai aktai tarptautinės teisės požiūriu niekada negalėjo pakeisti Lietuvos, kaip okupuotos teritorijos, tarptautinio teisinio statuso, taip pat kaip tokio okupuotos Palestinos

teritorijos statuso nepakeitė nei šios teritorijos dalies aneksija, nei dalinės savivaldos įvedimas [35, p. 44]. Tai tik dar kartą sugriauna Rusijos propaguojamą Baltijos valstybių „teisėtos inkorporacijos“ tezę, neigiančią šių valstybių okupacijos faktą [36].

Taigi tarptautinės teisės požiūriu 1940–1990 metais Lietuvos Respublika buvo okupuota valstybė, ir 1940 m. birželio 15 d. prasidėjusi agresija prieš Lietuvos Respubliką tęsėsi kaip sovietinė okupacija su visais jos padariniais (įskaitant neteisėtą ir tarptautinės teisės požiūriu niekinę Lietuvos teritorijos aneksiją bei tebesitęsiantį svetimos kariuomenės buvimą Lietuvos Respublikos teritorijoje po jos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d.). Neatsitiktinai pagal 1974 metų Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo 3 straipsnio a punktą agresijos aktu laikomas „ginkluotųjų pajėgų įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją (...) ar bet kokia karinė okupacija, (...) įvykdyta taip įsiveržus, arba bet kokia kitos valstybės teritorijos (...) aneksija panaudojus jėgą“ [37, p. 55]. Taigi neteisėta okupacija laikoma ne vieno agresijos akto (neteisėto ginkluotųjų pajėgų įsiveržimo į kitos valstybės teritoriją) padariniu, o tęstiniu tarptautinės teisės pažeidimu [7, p. 177]. Neteisėtą valstybės teritorijos okupaciją ir užsienio ginkluotųjų pajėgų buvimą be valstybės sutikimo, kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių išpareigojimų pažeidimo Valstybių atsakomybės straipsnių projekto [4] 14 straipsnio 2 dalies prasme³ pavyzdį, nurodo JT Tarptautinės teisės komisija (žr. TTK komentara, 14 straipsnio komentaro 3 punktą [9]).

Vadinasi, Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindo objektyvųjį elementą iš esmės sudaro neteisėta Lietuvos okupacija, kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių išpareigojimų nesiimti agresijos ir kitų jėgos veikslių pažeidimas. Štai kodėl SSRS okupacijos

---

³ Ši Valstybių atsakomybės straipsnių projekto nuostata skamba taip: „Valstybės tarptautinio išpareigojimo pažeidimo tęstinio pobūdžio veika apima visą laikotarpį, kurį ši veika tęsiasi ir neatitinka šio tarptautinio išpareigojimo.“

žalos atlyginimo įstatymo pavadinime nurodoma atsakomybė būtent už SSRS okupaciją.

Šiame straipsnyje atliekamos analizės tikslais verta prisiminti dar vieną Lietuvoje primirštą, o Rusijos vėlgi sąmoningai nutylimą ar iškraipomą teisės aktą, – 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimą dėl 1939 metų Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutarties politinio bei teisinio įvertinimo [38], kuriuo buvo pripažinti niekiniais Molotovo–Ribbentropo pakto slaptieji protokolai. Iš šio nutarimo 5 ir 7 punktų aišku, kad Sovietų Sąjunga pripažino tai, kad realizuojant Molotovo–Ribbentropo sandėrį buvo pažeistas Baltijos valstybių suverenitetas ir nepriklausomybė, taip pat SSRS tarptautiniai įsipareigojimai pagal 1920 metų taikos sutartis ir 1926–1933 metų nepuolimo sutartis su Baltijos valstybėmis. Vadinausi, kartu Sovietų Sąjunga pripažino ir agresijos prieš Baltijos valstybes faktą, nes kitaip logiškai paaiškinti taikos ir nepuolimo sutarčių pažeidimo fakto pripažinimo tiesiog neįmanoma (taikos ir nepuolimo sutartis pažeisti galima tik įvykdant agresiją (ginkluotą užpuolimą), kurią tokios sutartys draudžia). Suprantama, kad ginkluoto užpuolimo padarinys, jei pavyksta užpultą teritoriją užimti, yra karinė okupacija. Tad atsižvelgiant į tokią pačios SSRS 1989 m. gruodžio 24 d. Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimu išreikštą poziciją, neįmanoma neigti Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijos. Kadangi 2005 m. gegužės 5 d. Rusijos Federacija, URM komentaru atsiliėpdama į teisiniu požiūriu nelabai vykusį JAV prezidento patarėjo nacionalinio saugumo klausimais raginimą denonsuoti Molotovo–Ribbentropo pakta [39] (to daryti iš tikrųjų nėra prasmės, nes jis paskelbtas niekiniu ir niekada negaliojo), pabrėžė, kad Rusijai, kaip SSRS tęsėjai, 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas yra privalomas, derėtų priminti, kad Rusijai turėtų būti privalomas ir visas šio nutarimo turinys, įskaitant agresijos prieš Baltijos valstybes (kartu ir okupacijos) fakto pripažinimą.

Baigiant norėtusi pasidžiaugti, kad visiškai neseniai Europos žmogaus teisių teismas taip pat iš esmės pripažino 1940 metų Sovietų

Sjungos agresijos prieš Baltijos valstybes faktą atspindėdamas tarptautinės bendrijos poziciją šiuo klausimu. 2006 m. kovo 16 d. Teismo Didžioji kolegija priėmė galutinį sprendimą *Ždanoka prieš Latviją* byloje [40], kurio 13 ir 119 punktai nepalieka abejonių dėl 1940 metų įvykių Lietuvoje vertinimo. Antai Teismas konstatavo, kad Baltijos valstybių nepriklausomybės praradimas 1940 metais buvo Hitlerio Vokietijos ir Stalino Sovietų Sąjungos slaptais Molotovo–Ribbentropo pakto protokolais įvykdyto Vidurio ir Rytų Europos pasidalijimo padarinys, o šie protokolai buvo „susitarimas, prieštaraujantis visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams“. Teismas taip pat patvirtino, kad šio susitarimo padarinys – Baltijos valstybių aneksija – buvo įvykdyta sovietų kariuomenei *įsiveržus* į Baltijos valstybes, Sovietų Sąjungos komunistų partijai (SSKP) vadovaujant ir panaudojant savo vietinius padalinius (marionetines komunistų partijas) teisėtai valdžiai pakeisti.

Tikėtina, kad tokia pati Europos žmogaus teisių teismo pozicija turėtų būti įtvirtinta ir dabar nagrinėjamoje *Kuolelis, Bartoševičius ir Burokevičius prieš Lietuvą* byloje. Manychiau, kad autoritetinga Teismo pozicija galėtų ateityje būti Lietuvai gera paspirtis siekiant SSRS okupacijos žalos atlyginimo.

1.2. Subjektyvus tarptautinės teisės pažeidimo elementas – Rusijos Federacijos tęstinumas ir tapatumas su SSRS

Rusijos Federacijos atsakomybės pagrindo subjektyvusis elementas nagrinėtinas labiau netradiciškai, o ne pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto nuostatas: nekyla abejonių dėl sovietinės okupacijos priskyrimo Sovietų Sąjungai, tačiau gali kilti iš pirmo žvilgsnio pagrįsta abejonė, o kodėl gi už jos veiksmus dabar turėtų atsakyti Rusija, kuri paskelbė suverenitetą tik 1990 m. birželio 12 d. ir taip net prisidėjo prie SSRS sugriovimo. Iš tiesų atrodytų, kad Rusijos Federacija turi atsakyti už kitos, jau išnykusios, valstybės veiksmus, todėl net

kai kurie Lietuvos politikai kartais abejoja dėl atsakomybės už sovietinę Lietuvos Respublikos okupaciją subjekto egzistavimo.

Valstybių atsakomybės straipsnių projektas padeda atsakyti tik į lengvesnį klausimą, kodėl pakeitus totalitarinį komunistinį režimą neišnyko atsakomybė už neteisėtus šio režimo veiksmus. 1992 metais vykusiose dvišalėse derybose dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos Rusija iš pradžių kaip tik ir mėgino teigti, kad ji neatsako už SSRS Lietuvai padarytą žalą, nes dabartinė Rusija tariamai nėra atsakinga už totalitarinį sovietų režimą; tačiau Lietuva pagrįstai atmetė tokius argumentus, pabrėždama, kad komunistinio režimo teisėtumas yra Rusijos vidaus reikalas, todėl šis klausimas neturėtų būti painiojamas su valstybės tarptautine atsakomybe [41, p. 37–38]. Iš tiesų pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekte [4] įtvirtintas tarptautinės teisės normas bet kurie valstybės institucijų ar jos pareigūnų veiksmai, nepaisant vidaus režimo ir net jeigu jais peržengiami suteikti įgaliojimai ar pažeidžiamos gautos instrukcijos, yra priskirtini valstybei (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 4 ir 7 straipsniai), be to, valstybės veikos kvalifikavimas kaip neteisėtos pagal tarptautinę teisę nesikeičia nuo to, kad ta pati veika pagal vidaus teisę gali būti laikoma teisėta (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 3 straipsnis). Iš tiesų tik tam tikros valstybės vidaus režimo pasikeitimas, kad ir koks radikalus jis būtų, nekeičia šios valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, t. y. dėl konstitucinės santvarkos pokyčių valstybės tarptautinės teisės ir įsipareigojimai, įskaitant su tarptautine teisine atsakomybe susijusias pareigas, nesikeičia [20, p. 173; 42, p. 66–67; 43, p. 24–73; 44, p. 405–406].

Vis dėlto 1992 metais derybose su Lietuva iškeltas Rusijos argumentas padeda atsakyti ir į pagrindinį probleminį klausimą, kodėl būtent Rusija yra atsakinga už sovietinę Lietuvos okupaciją. Juk pats argumentas dėl režimo kaitos suponavo tai, jog Rusijos Federacija nelaiko SSRS kita, jau išnykusia, valstybe, o tapatinasi su ja; kitaip Rusija būtų neigusi savo atsakomybę tuo pagrindu, kad ji yra kita valstybė, o Sovietų Sąjunga išnyko. Vadinasi, 1991 m. gruodžio 8 d.

Susitarimo dėl Nepriklausomų Valstybių Sandraugos įsteigimo (Belovežo susitarimo) [45, p. 468–470] preambulės nuostata, konstatuojanti SSRS, kaip tarptautinės teisės subjekto, išnykimą, yra tarptautinės teisės požiūriu netiksli [46, p. 15–16, 26–27], nes pats Susitarimas buvo parengtas skubotai ir tolesnė įvykių raida patikslino šią preambulės nuostata; ji turėtų būti suprantama ne pažodžiui, o taip, kad dėl teritorinių ir politinės santvarkos pokyčių atitinkamas tarptautinės teisės subjektas toliau egzistuoja kitu pavadinimu [47, p. 67], t. y. Rusijos Federacija „realiai tęsia Sovietų Sąjungos egzistavimą“ [48, p. 142].

Atsižvelgiant į tai, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje nuspręsta atspindėti šią atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindo subjektyviojo elemento specifiką pažymint, kad „Rusijos Federacija pagal tarptautinę teisę yra SSRS teisių ir įsipareigojimų tęsėja“. Būtent dėl šios priežasties Rusijos Federacija negali išvengti reparacijos pareigos Lietuvai, nes tokia tarptautinė teisinė pareiga automatiškai atiteko Rusijai iš Sovietų Sąjungos pastarajai iširus. Čia norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad politikai ir istorikai dažnai painioja valstybių teisių perėmimo bei valstybės tęstinumo sąvokas, nepagrįstai vadindami Rusiją SSRS teisių perėmėja, nors tai prieštarauja net pačios Rusijos oficialiai pozicijai. Rusija laiko save Sovietų Sąjungos teisių tęsėja; beje, tai akivaizdžiai matyti ir iš minėto 2005 m. gegužės 5 d. Rusijos URM komentaro [39], kuriame pabrėžiama, kad Rusija yra valstybė – SSRS tęsėja („государство – продолжатель Союза ССР“), taip pat iš 2000 m. birželio 9 d. oficialios Rusijos Federacijos reakcijos į SSRS okupacijos žalos įstatymą [25], kai Rusija mėgino teisinti 1940 metų SSRS veiksmus prieš Lietuvą taip, tarsi jie būtų atlikti pačios Rusijos. O Rusijos, kaip SSRS teisių perėmėjos, traktavimas reikštų, kad Rusija yra nauja valstybė, kuri nebūtinai atsako už pirmtakės padarytus tarptautinės teisės pažeidimus [5, p. 257], nes teisių perėmimo atveju perimamos ne visos, o tik kai kurios valstybės pirmtakės tarptautinės teisės ir įsipareigojimai [43, p. 10–13; 46, p. 12, 27–28], be to, valstybė – teisių perėmėja yra besiskiriantis

nuo valstybės pirmtakės tarptautinės teisės subjektas [43, p. 10; 44, p. 400], tad abejotina, ar jai apskritai galima priskirti neteisėtus pirmtakės veiksmus [17, p. 126]. Taigi valstybių teisių perėmimas ir valstybės tęstinumo bei identiteto (tapatumo) sąvokos yra gana skirtingos [20, p. 282–284; 49, p. 133–139], todėl jų painioti nederėtų. Matyt, tariamas politinis korektiškumas ir kai kurių politikų noras pabrėžti, kad vidaus režimo požiūriu Rusija yra kitokia valstybė, nei buvusi SSRS, lemia tokį paplitusį, bet teisiškai neteisingą Rusijos, kaip SSRS teisių perėmėjos, statuso apibūdinimą.

Iš tikrųjų tarptautinės teisės literatūroje pateikiama gausybė faktų, kurie įrodo, kad Rusija negali būti laikoma nauja valstybe, nėra tokia pati Sovietų Sąjungos teisių perėmėja, kaip kitos 11 buvusių sovietinių respublikų, o yra valstybė – SSRS tęsėja [5, p. 254–258; 17, p. 126–133; 20, p. 311–313; 48, p. 139–145; 49, p. 66–67, 69–70, 71–72, 75–76, 82–84, 87–88, 90–93; 50, p. 202], t. y. tas pats tarptautinės teisės subjektas. Kadangi valstybės tęstinumą ir identitetą liudija pačios valstybės pozicija ir jos tęstinumo bei identiteto tarptautinis pripažinimas [49, p. 118; 50, p. 220], SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo autoriai nusprendė pagrįsti savo teiginį apie Rusijos tapatumą buvusiai SSRS būtent šiomis dviem kryptimis: Įstatymo preambulėje paminėti kai kurie svarbiausi dokumentai, kuriais Rusija deklaruoja savo, kaip valstybės – SSRS tęsėjos, statusą, ir toks jos statusas pripažįstamas tarptautiniu mastu. Konkrečiai, paminėtas pirmasis iš tokių dokumentų, kurio pagrindu buvo toliau plėtojamas Rusijos tęstinumas, – 1991 m. gruodžio 21 d. Nepriklausomų Valstybių Sandraugos vadovų sprendimas [51, p. 474–475], kuriuo visos NVS valstybės (įskaitant pačią Rusiją) nusprendė palaikyti Rusijos siekį tęsti SSRS narystę Jungtinėse Tautose, įskaitant nuolatinę narystę Saugumo Taryboje, taip pat narystę kitose tarptautinėse organizacijose. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje taip pat minimas atitinkamas 1991 m. gruodžio 24 d. Rusijos Federacijos prezidento B. Jelcino laiškas Jungtinių Tautų Generaliniam Sekretoriui [51, p. 475], kuriuo buvo pranešta apie tai, kad, palaikant kitoms NVS

valstybėms, Rusija tęsia SSRS narystę Jungtinėse Tautose, įskaitant Saugumo Tarybą, ir kitose JT sistemos organizacijose; Įstatymo preambulėje minima ir 1992 m. sausio 13 d. Rusijos Federacijos URM nota Rusijoje akredituotiems diplomatinėms atstovybių vadovams [51, p. 476], kuri informavo apie tai, kad Rusija toliau įgyvendins Sovietų Sąjungos teises ir įsipareigojimus pagal pastarosios sudarytas tarptautines sutartis, taip pat Rusijos vyriausybė vietoj SSRS vyriausybės vykdydys sutarčių depozitorės funkcijas. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje taip pat teigiama, kad yra ir kitų, nei joje paminėti, dokumentų, liudijančių Rusijos valią tęsti Sovietų Sąjungos tarptautinį teisinį subjektiškumą. Pavyzdžiui, 1993 m. vasario 8 d. Rusijos Federacijos prezidento įsake „Dėl buvusios SSR Sąjungos valstybinės nuosavybės užsienyje“ [51, p. 493–494] buvo nustatyta, kad „Rusijos Federacija, kaip valstybė – SSR Sąjungos tęsėja („*содержатель – продолжатель Союза ССР*“), prisiima visas teises į užsienyje esantį buvusios SSRS nekilnojamąjį ir kilnojamąjį turta, taip pat visų su tokios nuosavybės naudojimu susijusių įsipareigojimų vykdymą“.

Šiuo požiūriu taip pat norėčiau paminėti kai kuriuos Rusijos įstatymus. Pagal 1995 m. liepos 15 d. Federalinio įstatymo „Dėl Rusijos Federacijos tarptautinių sutarčių“ [51, p. 409–428] 1 straipsnio 3 dalį šis įstatymas taikomas ir toms tarptautinėms sutartims, „kurių šalimi Rusijos Federacija yra kaip valstybė – SSRS tęsėja“ („*содержатель СССР*“). 1999 m. gegužės 24 d. Federalinio įstatymo dėl valstybės politikos tėvynainių užsienyje atžvilgiu [52] preambulėje išdėstoma aiški Rusijos valstybingumo grandinė: skelbiama, kad Rusijos Federacija yra Rusijos Valstybės, Rusijos Respublikos, Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos ir SSRS teisių perėmėja bei tęsėja („*правопреемник и правопродолжатель*“). Taip dar kartą patvirtinta, kad Rusijos valstybė, kaip tas pats tarptautinės teisės subjektas, egzistavo turėdama įvairius minėtus pavadinimus [5, p. 256; 46, p. 15; 47, p. 66–67; 49, p. 58].

Tarptautinė bendrija pripažino Rusijos tarptautinio teisinio subjektiškumo tęstinumą ir tapatumą su SSRS. Atsižvelgiant į ypatingą

Europos Sąjungos svarbą, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje paminėta tik Europos Bendrijos ir jos valstybių narių pozicija, kurios laikėsi ir kitos valstybės bei tarptautinės organizacijos. Ši pozicija buvo išreikšta 1991 m. gruodžio 23 d. Tarybos pareiškime dėl būsimo Rusijos ir kitų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų statuso [51, p. 159–161]: Europos Bendrija ir jos valstybės narės atkreipė dėmesį ir pasveikino tai, kad „Rusija tęs ir įgyvendins buvusios SSRS tarptautines teises bei įsipareigojimus, įskaitant teises ir įsipareigojimus pagal JT Chartiją“, taip pat pareiškė tęsiančios draugiškus santykius su Rusija „atsižvelgiant į jos konstitucinio statuso pasikeitimus“. Taigi Europos Bendrija akivaizdžiai pademonstravo, kad laiko Rusiją tapačiu Sovietų Sąjungai tarptautinės teisės subjektu, nes paminėjo tik Rusijos konstitucinius pokyčius, kurie nekeičia su SSRS plėtotų Bendrijos tarptautinių teisinių santykių [49, p. 72].

Žinoma, galima paminėti ir daugiau pavyzdžių, liudijančių Rusijos valstybės tęstinumą ir tapatumą su Sovietų Sąjunga bei jo tarptautinį pripažinimą. Bene geriausiai tai matyti Rusijos Federacijos tarptautinį teisinį statusą lyginant su Serbijos ir Juodkalnijos Sąjunga (buvusi Jugoslavijos Federacinė Respublika), kuri laikoma nauja valstybe – buvusios Jugoslavijos (Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos) teisių perėmėja, t. y. jos tarptautinis teisinis statusas yra toks pats, kaip kitų buvusios Jugoslavijos respublikų (Kroatijos, Slovėnijos, Bosnijos ir Hercegovinos, Makedonijos). Nepripažindama Jugoslavijos Federacinės Respublikos (JFR) tęstinumo pretenzijų ir konstatuodama, kad buvusi Jugoslavijos valstybė, kaip tarptautinės teisės subjektas, išnyko [18, p. 193–194; 50, p. 205–207], tarptautinė bendrija atsižvelgė ir į tai, kad tokių JFR pretenzijų nepalaikė kitos buvusios Jugoslavijos respublikos [17, p. 130] (o buvusios sovietinės respublikos Rusijos tęstinumo pretenzijas rėmė). JFR, kurią sudarė Serbija ir Juodkalnija, kaip nauja narė 2000 metais įstojo į Jungtines Tautas [50, p. 202], nes narystė tarptautinėse organizacijose paprastai nėra valstybių teisių perėmimo objektas [48, p. 141]. Serbijos ir Juodkalnijos bylose prieš kai kurias NATO valstybes dėl jėgos naudojimo

teisėtumo (pvz., bylos prieš Belgiją 2004 m. gruodžio 15 d. sprendime (ypač žr. 75–78 punktus) [53]) JT Tarptautinis Teisingumo Teismas pabrėžė, kad 1992–2000 metais JFR turėjo neaišką *sui generis* statusą, kuris baigėsi jai įstojus į JT ir taip pripažinus JT Saugumo Tarybos bei Generalinės Asamblėjos (iš esmės daugumos pasaulio valstybių) poziciją, kad buvusi Jugoslavija išnyko ir jos narystės Jungtinėse Tautose JFR negalėjo automatiškai pratęsti.

O štai dėl Rusijos Federacijos tarptautinio teisinio statuso panašių neaiškumų nekilo: ji, kitaip nei kitos buvusios sovietinės respublikos, neturėjo stoti į tarptautines organizacijas, o automatiškai pratęsė SSRS narystę Jungtinėse Tautose, įskaitant nuolatinę narystę Saugumo Taryboje ir kitose tarptautinėse organizacijose (jose tebuvo atitinkamai pakeistas valstybės narės pavadinimas) [18, p. 230; 50, p. 196]. Be to, tarptautinė bendrija specialiai nepareiškė apie Rusijos nepriklausomybės pripažinimą, ir kitos valstybės neužmezgė diplomatinių santykių su Rusija (tai būtų reikėję padaryti, jeigu Rusija būtų traktuojama kaip nauja valstybė – SSRS teisių perėmėja), o pratęsė su ja diplomatinis santykius, turėtus su Sovietų Sąjunga; todėl buvusios SSRS diplomatinės atstovybės ir konsulinės įstaigos virto atitinkamomis Rusijos institucijomis [50, p. 196–197]. Kitaip nei Rusija, kitos buvusios sovietinės respublikos tapo naujomis valstybėmis, kurias tarptautinė bendrija turėjo pripažinti ir užmegzti su jomis diplomatinis santykius. Pavyzdžiui, iš minėto 1991 m. gruodžio 23 d. Europos Bendrijos Tarybos pareiškimo [51, p. 159–161] aišku, kad su Rusija yra tęsiami Bendrijos santykiai, palaikyti su Sovietų Sąjunga, o kitos NVS priklausančios buvusios sovietinės respublikos turėjo būti pripažintos pagal Bendrijos suformuluotus naujų valstybių Vidurio Europoje ir buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje pripažinimo kriterijus.

Taigi apibendrinant atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją pagrindo subjektyviojo elemento analizę galima teigti, kad šis elementas yra tinkamai atspindėtas SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje, kurioje akcentuojamas specifinis Rusijos Federacijos tarptautinis teisinis statusas – jos, kaip tarptautinės teisės

subjekto, tęstinumas ir tapatumas su Sovietų Sąjunga. Akivaizdu, kad dėl tokio statuso būtent Rusijai priskirtini SSRS įvykdyti tarptautinės teisės pažeidimai, todėl jai atitenka ir tarptautinė teisinė atsakomybė už šiuos pažeidimus.

1.3. Aplinkybių, šalinančių Rusijos Federacijos atsakomybę, nebuvimas

Paskutinis su atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją pagrindu susijęs klausimas, kuris būna keliamas, formuluotinas taip: ar nėra jokių aplinkybių, kurios galėtų šalinti sovietų okupacijos neteisėtumą. Pavyzdžiui, kartais mėginama teigti, kad galbūt Rusija neturėtų atsakyti už sovietinę Lietuvos okupaciją, nes SSRS buvo viena iš Antrojo pasaulinio karo nugalėtojų; o kartais raginama atsižvelgti į tariamai nevienareikšmį Lietuvos elgesį prieš okupaciją (nors nevienareikšmio Lietuvos elgesio prielaida atrodo apskritai nepagrįsta, nes 1939–1940 metais Lietuva jokiais veiksmais nepažeidė tarptautinės teisės, atvirkščiai, ji buvo paskelbusi neutralitetą ir nepakluso Vokietijos raginimams prisidėti prie Lenkijos puolimo [54, p. 30]).

Taigi atsakymas į klausimą, ar nėra 1940 metų sovietinės agresijos neteisėtumą šalinančių aplinkybių, yra neigiamas, nes iš Valstybių atsakomybės straipsnių projekto [4] pirmosios dalies V skyriaus (20–27 straipsniai) nuostatų akivaizdu, kad pagal tarptautinę teisę nėra panašių į minėtąsias aplinkybių, kurios galėtų šalinti veikos neteisėtumą (apskritai šiuo atveju jėgos panaudojimo neteisėtumą galėtų šalinti nebent savigyna, kurios 1940 metais akivaizdžiai nebuvo). Panašių į minėtąsias aplinkybių, šalinančių 1940 metų agresijos neteisėtumą, tarptautinės teisės požiūriu apskritai ir negalėtų būti bent jau dėl dviejų priežasčių. Pirmą, pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnį „bet koks valstybės įvykdytas tarptautinės teisės pažeidimas užtraukia šios valstybės tarptautinę atsakomybę“. Iš TTK komentaro [9] (žr. 1 straipsnio komentaro 2 punktą) aišku, kad ši nuostata suprantama taip, kad tarptautinės teisinės atsakomybės santykiai

kyla nedelsiant po to, kai įvykdomas tarptautinės teisės pažeidimas, ir tai yra dviejų valstybių (tarptautinės teisės pažeidimą įvykdžiusios valstybės ir nukentėjusios valstybės) santykiai. Todėl akivaizdu, kad dėl sovietinės okupacijos pirmiausia kyla Lietuvos ir Rusijos santykiai, kuriuose Rusija privalo suteikti reparaciją, o Lietuva turi teisę tokios reparacijos reikalauti; tokiems santykiams neturi įtakos Rusijos ar Lietuvos santykiai su trečiosiomis valstybėmis, t. y. Rusijos pareigos atsakyti už sovietinę Lietuvos okupaciją negali pakeisti nei Rusijos (buvusios SSRS) santykiai su Vokietija ir kitomis buvusiomis Ašies valstybėmis, nei Lietuvos santykiai su Lenkija (net jeigu pritarume nepagrįstai kai kurių istorikų prielaidai, kad Lietuva nevienareikšmiškai elgėsi Lenkijos atžvilgiu). Antra, derėtų prisiminti 1933 metų Lietuvos ir SSRS konvencijos agresijai apibrėžti [33] III straipsnio nuostatą, kuri pakartota 1974 metų JT Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo [37, p. 55] 5 straipsnio 1 dalyje, kad jokie politinio, ekonominio, karinio ar kitokio pobūdžio sumetimai negali būti naudojami agresijai pateisinti. Todėl jokie samprotavimai apie Sovietų Sąjungos pergalę Antrajame pasauliniame kare ar tariamą nevienareikšmį Lietuvos elgesį negalėtų būti pagrindas teisinti 1940 metų sovietinę agresiją prieš Lietuvą. Kita vertus, be abejo, tai, kad komunizmas ir Sovietų Sąjungos nusikaltimai nebuvo pasmerkti panašiam Niurnbergo tribunolą tarptautiniame forume, gali paaiškinti, kodėl kartais į Rusijos atsakomybės klausimus politiškai žiūrima kitaip nei į Vokietijos.

2. Reparacijos dydis ir forma

Atsakinga už tarptautinės teisės pažeidimą valstybė pagal tarptautinę teisę privalo pašalinti jo padarinius, todėl turi dvi su tuo susijusias pareigas (žr. TTK komentarą [9], 30 straipsnio komentaro 4 punktą ir 31 straipsnio komentaro 1 punktą): nutraukti neteisėtą veiką, jeigu ji yra tęsiama, ir suteikti visišką reparaciją nukentėjusiai valstybei (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto [4] 30 ir 31 straipsniai). Rusi-

jos Federacija 1993 metais įvykdė pirmąją pareigą – išvedė savo kariuomenę iš Lietuvos, o antroji pareiga – atlyginti okupacijos padarytą žalą – iki yra šiol nevykdoma [20, p. 311–317], todėl sovietinės okupacijos padariniai tebėra nepašalinti ir Rusijos atsakomybė lieka neįgyvendinta. Vis dėlto, kaip ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje (žr. 2005 m. gruodžio 19 d. sprendimo [16] 259 punktą), remdamasis ankstesne jurisprudencija konstatavo JT Tarptautinis Teisingumo Teismas, atsakinga už tarptautinės teisės pažeidimą valstybė privalo suteikti visišką reparaaciją, atlygindama padarytą žalą.

Tokią paprotinį visiškos reparaacijos principą, kuris įpareigoja atsakingą valstybę atlyginti bet kurią, ir materialinę, ir moralinę, žalą, padarytą tarptautinės teisės pažeidimu, atspindi Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 31 straipsnis. Šis principas buvo išplėtotas dar 1928 metų Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo *Chorzow* fabriko byloje (žr. TTK komentarą [9], 31 straipsnio komentaro 1–3 punktus). Teismas taip išaiškino visiškos reparaacijos sąvoką: „esminis principas yra (...) tas, kad reparaacija turi, kiek tai įmanoma, panaikinti visus neteisėto akto padarinius ir atkurti situaciją, kuri, tikėtina, būtų egzistavusi, jeigu aktas nebūtų padarytas“ [55, p. 491]. *Chorzow* fabriko byloje taip pat buvo nurodytos reparaacijos formos: „turi būti įvykdyta restitucija natūra arba, jeigu ji neįmanoma, sumokėta suma, atitinkanti restitucijos natūra vertę; jeigu reikia, turi būti atlyginti nuostoliai, kurių nepadengtų restitucija natūra ar piniginis žalos atlyginimas vietoj jos – tokie yra principai, kuriais reikia vadovautis nustatant kompensacijos už tarptautinei teisei priešingus veiksmus dydį“ [55, p. 491]. Atsižvelgiant į tai, Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 34 straipsnyje nurodoma, kad visiška reparaacija „vykdoma restitucijos, kompensacijos ir satisfakcijos formomis, tai yra arba kiekviena šių formų atskirai, arba keliomis iš jų“, 36 straipsnis įpareigoja atsakingą už tarptautinės teisės pažeidimą valstybę kompensuoti padarytą žalą, jeigu jos nepadengia restitucija (įskaitant atvejus, kai restitucija neįmanoma), o 37 straipsnis – suteikti satisfakciją, jei padarytos žalos negalima padengti restitucija ar kompensacija.

Taip suprantamu visiškos reparacijos principu grindžiamos SSRS okupacijos žalos atlyginimo nuostatos, reglamentuojančios reparacijos už sovietinę Lietuvos okupaciją formos ir dydžio klausimus.

2.1. Pagrindinė reparacijos forma – kompensacija

Akivaizdu, kad dauguma SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatų, ypač jo 2 straipsnio 2 ir 3 punktai, įpareigojantys Vyriausybę užbaigti okupacijos padarytos žalos skaičiavimus ir pateikti juos Rusijos Federacijai, yra susijusios su kompensacijos klausimais. Tokiu būdu Lietuvos Respublika, Įstatymu reikšdama reikalavimą dėl Rusijos Federacijos atsakomybės, nurodė, kokia forma turėtų būti suteikta reparacija (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnio 2 dalies a punktas įtvirtina tokią nukentėjusios valstybės teisę).

Iš tiesų kompensacija yra tinkamiausia Lietuvai padarytos žalos atlyginimo forma, nes dėl padarytos žalos pobūdžio, milžiniškų žmoniškųjų ir materialinių nuostolių, patirtų per ilgus okupacijos dešimtmečius, kitaip jos atlyginti iš esmės neįmanoma (akivaizdu, kad restitucija neįmanoma atlyginant su žmonių žūtimi ar sveikatos praradimu arba turto sunaikinimu susijusią žalą) [17, p. 136]. Tačiau tais atvejais, kai restitucija neįmanoma, paprastai vis tiek galima išskirti finansiškai įvertinamą žalą, esančią kompensacijos dalyku. Dėl panašių priešasčių kompensacijos dažniausiai reikalaujama tarptautinėje praktikoje [56, p. 555], todėl *Gabcikovo-Nagyvaros* projekto byloje (žr. 1997 m. rugsėjo 25 d. sprendimo [14] 152 punktą) JT Tarptautinis Teisingumo Teismas išvelgė nusistovėjusią tarptautinės teisės normą, įtvirtinančią bendrą nukentėjusios valstybės teisę į kompensaciją.

Pabrėžčiau, kad kompensacija pagal tarptautinę teisę yra materialinė atsakomybės forma, t. y. tarptautinės teisės pažeidimu padarytos žalos, kuri gali būti finansiškai įvertinama, atlyginimas (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 36 straipsnis). Todėl Rusijos atsakomybę prilyginti „finansiniams atsiskaitymams“ [2] tarptautinės teisės požiūriu yra visiškai nepagrįsta.

Taip pat pabrėžčiau, kad SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas įpareigoja siekti būtent kompensacijos už Lietuvos patirtą žalą. Todėl tik satisfakcijos, kaip tam tikro moralinės žalos atlyginimo (pvz., neteisėtos okupacijos fakto pripažinimo ar atsiprašymo už ją), reikalavimas neatitiktų Įstatymo. Atsižvelgdamas į tai manyčiau, kad įvairių Lietuvos pareigūnų ne kartą išsakyta pozicija, jog Lietuvai galbūt pakaktų to, kad Rusija tik pripažintų okupacijos faktą⁴, turėtų būti laikoma tik taktiniu žingsniu siekiant toliau kelti ir visiško žalos atlyginimo klausimą. Nors, žinoma, kita vertus, tokia pozicija teisiniu požiūriu galėtų kelti abejonių, ar rimtai rengiamasi vykdyti SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nustatytas Vyriausybės prievolės.

2.2. *Kompensacijos dydis*

Suprantama, kad kompensacijos dydis taip pat turėtų būti skaičiuojamas atsižvelgiant į visiškos reparacijos principą, kad ji padengtų visą finansiškai įvertinamą žalą. Šiuo požiūriu svarbios dvi SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatos [17, p. 136–137, 149–153]. Pirmą, siekiant apimti visus sovietinės okupacijos padarinius Įstatymo 1 straipsnyje nustatytas laikotarpis, už kurį padaryta žala turi būti apskaičiuota: jis apima 1940–1990 metų laikotarpį nuo okupacijos pradžios iki pabaigos 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę (įskaitant 1941–1945 metus, kai Lietuvą okupavus nacių Vokietijai, SSRS teritorijoje buvo sovietų represuoti Lietuvos žmonės), taip pat 1990–1993 metų laikotarpį, susijusį su neteisėtu SSRS (vėliau – Rusijos Federacijos) kariuomenės buvimu Lietuvos teritorijoje po 1990 m. kovo 11 d. iki pat šios kariuomenės išvedimo. Antra, siekiant apskaičiuoti visą per 1 straipsnyje nurodytą

---

⁴ Beje, kaip minėta, iš esmės tai padaryta 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimu, taip pat 1991 metų Lietuvos ir Rusijos sutartimi dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų. Tačiau Rusija dabar mėgina nuo tokios pozicijos nusigręžti ignoruodama jai nenaudingas šių dokumentų nuostatas.

laikotarpį Lietuvai padarytą žalą, Įstatymo 2 straipsnio 2 punkte nustatyti darbai, kuriuos Vyriausybė turėjo atlikti. Be 1996 m. vasario 13 d. Vyriausybės nutarimu patvirtintoje darbų programoje [57] nurodytų skaičiuotinų žalos Lietuvos valstybei ir jos piliečiams (fiziniais bei juridiniams asmenims) kategorijų, Vyriausybė buvo įpareigota įtraukti į žalos įvertinimą išmokas, kurios iš Lietuvos valstybės biudžeto mokamos Lietuvos piliečiams už jiems sovietų okupacijos padarytą žalą. Tai atitinka Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 36 straipsnyje vartojamą bet kokios finansiškai įvertinamos žalos sąvoką, kaip ji yra atskleista TTK komentare [9] (pvz., žr. 36 straipsnio komentaro 5 punktą). JT Tarptautinės teisės komisija nurodė, kad finansiškai įvertinama žala apima valstybės patirtą žalą, įskaitant žalą jos turtui bei personalui ir išlaidas patirtai žalai atlyginti ar sumažinti (pvz., pensijas ir kompensacijas nukentėjusiems asmenims [17, p. 152]), taip pat žalą valstybės piliečiams ir juridiniams asmenims, įskaitant jų patirtą materialinę bei moralinę žalą [17, p. 138]. Panašiai, pavyzdžiui, JT Tarptautinis Teisingumo Teismas ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje (žr. 2005 m. gruodžio 19 d. sprendimo [16] 259 punktą) nurodė, kad reparacija turėtų apimti visą Kongo Demokratinę Respubliką ir jos teritorijoje esantiems asmenims Ugandos neteisėtais veiksmais padarytą žalą, įskaitant žalą dėl neteisėto jėgos naudojimo, valstybės suvereniteto ir teritorinio vientisumo pažeidimo, ginkluoto įsiveržimo į valstybės teritoriją ir jos okupacijos, žmogaus teisių ir tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų, gamtos išteklių niokojimo, kt.

Nemanyčiau, kad verta vardyti ir išsamiau nagrinėti visas skaičiuotinos žalos kategorijas. Pažymėčiau tik tai, kad SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatyme (jo 2 straipsnio 2 ir 5 punktuose bei 3 straipsnyje) ir vyriausybiniame darbų programoje aiškus prioritetas buvo suteiktas Lietuvos piliečių patirtos žalos skaičiavimui, nes tokio pobūdžio žalos atlyginimas turėtų būti pagrindinis kiekvienos demokratinės valstybės rūpestis. Atsižvelgiant į tai ir siekiant paskatinti Rusiją pirmiausia kompensuoti būtent tokią žalą, Įstatymo preambulės pirmojoje

pastraipoje užsimenama apie teigiamą Vokietijos patirtį [22, p. 148–150] pagal specialias kompensavimo schemas ir per specialius kompensacinius fondus išmokant kompensacijas už žalą, padarytą nacių režimo okupuotų Rytų ir Vidurio Europos valstybių gyventojams, ypač deportuotiems iš tų valstybių ir išvežtiems priverstiniais darbams asmenims [17, p. 142–145].

Galima teigti, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė jau įvykdė savo pareigas pagal SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 2 punktą ir baigė skaičiuoti okupacijos padarytą žalą. Tiesa, čia neapsieita be kuriozų, sukėlusių tam tikrų abejonių dėl Lietuvos reikalavimų realumo. Pagal pradinis skaičiavimus visa žala, kilusi dėl sovietų okupacijos (įskaitant bendrojo vidaus produkto netekimą dėl sovietų įsikišimo į Lietuvos ūkio raidą), siekė maždaug 800 mlrd. JAV dolerių, o vėliau nutarta apsiriboti gerokai mažesnio dydžio tiesiogine žala, kuri gali būti pakankamai pagrįsta ir įrodyta; ji buvo įvertinta 20 mlrd. JAV dolerių [7, p. 181; 17, p. 153–155; 59, p. 82–83, 92]. Šis dydis yra labiau žinomas visuomenei Lietuvoje ir užsienyje, būtent dėl tokio dydžio reikalavimo siūlyta derėtis Rusijai 2001 metais [17, p. 158; 59, p. 93].

Beje, vis dėlto būtų galima paklausti, ar nepaisant to, kad formaliai Rusijai buvo pasiūlytos derybos dėl žalos atlyginimo, Vyriausybė visiškai įvykdė SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo įpareigojimą apskaičiuoti okupacijos padarytą žalą. Juk Vyriausybės sudarytos komisijos išvados, įskaitant žalos skaičiavimus ir minėtą bendrą 20 mlrd. dolerių jos dydį, taip ir nebuvo patvirtintos Vyriausybės nutarimu, detalesni komisijos veiklos rezultatai tebelieka išslaptinti ir visuomenei neprieinami. Todėl nežinia, kiek jie yra oficialūs, baigti ir teisiškai reikšmingi. Be to, Seimo tvirtinamoje Vyriausybės programoje vengiama fiksuoti nuostatą dėl būtinybės vykdyti Įstatymą ir siekti sovietinės okupacijos žalos atlyginimo, taip pat nebėra, kaip reikalauja Įstatymo 2 straipsnio 1 punktas, suformuotos oficialios delegacijos deryboms dėl žalos atlyginimo (jos funkcijas buvo pavesta atlikti atsakingai už žalos skaičiavimą vyriausybinei komisijai

[58], kuri faktiškai baigė darbą). Žinoma, tai labiau ne reikalo esmės, o procedūrų nesilaikymo klausimas, kuris vis dėlto galėtų kelti tam tikrų abejonų dėl Lietuvos valstybės ryžto spręsti okupacijos žalos atlyginimo problemą.

2.3. *Galimų Rusijos priešpriešinių reikalavimų nepagrįstumas*

Paskutinis su reparacija susijęs klausimas yra tas, ar Rusija galėtų kelti priešpriešinius reikalavimus Lietuvai atlyginti už tariamą sovietų indėlį į okupuotos Lietuvos ūkio raidą⁵ ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo tariamai paliktą jos teritorijoje sovietų nuosavybę (Rusijos Federacijos audito rūmai net buvo paskelbę apie galimų pretenzijų Baltijos valstybėms dydžio skaičiavimus); su tuo susijęs ir tolesnis klausimas, ar skaičiuojant Lietuvai padarytą žalą nereikėtų daryti savotiškos užskaitos, t. y. atsižvelgti į galimus tokiu atveju Rusijos priešpriešinius reikalavimus ir mažinti atitinkama suma apskaičiuotą žalą.

Tarptautinės teisės požiūriu atsakymas į abu šiuos klausimus akivaizdžiai yra neigiamas. Būtų absurdiška kelti reikalavimą dėl okupuojančios valstybės patirtų išlaidų atlyginimo, nes pagal bendrąjį teisės principą *ex injuria jus non oritur* (iš neteisės teisė neatsiranda) okupantas negali įgyti jokių teisių iš neteisėtos okupacijos, įskaitant nuosavybės teises [20, p. 286–287]. Jeigu palygintume, niekas net neišimtų svarstyti galimybės kompensuoti Vokietijai jos išlaidų, susijusių su kitų valstybių okupacija Antrojo pasaulinio karo metais. Todėl viskas, ką okupuojanti valstybė sukūrė Lietuvoje, buvo padaryta jos rizika, ir visa Lietuvos teritorijoje esanti valstybinė nuosavybė buvo laikoma Lietuvos valstybės nuosavybe [17, p. 140–141], kuri dėl šios priežasties negalėjo būti derybų su Rusija objektas (derybų dėl Rusi-

---

⁵ Neabejotinai Lietuva taip pat galėtų pateikti skaičius, liudijančius apie jos ekonomikos natūralios raidos sustabdymą ir didžiulį nuosmukį dėl sovietinės okupacijos.

jos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos metu Lietuva atmetė visus Rusijos turtinius reikalavimus kaip nepagrįstus [41, p. 35–36]). Beje, net valstybių teisių perėmimo atveju (o atkūrusi nepriklausomybę Lietuva nėra SSRS teisių perėmėja) nekilnojamas valstybės pirmtakės turtas, esantis su teisių perėmimu susijusioje teritorijoje, pereina atitinkamai valstybei – teisių perėmėjai be kompensacijos [60, p. 15].

3. Lietuvos reikalavimo atlyginti sovietinės okupacijos žalą leistinumas

Be abejo, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas, kaip ir kiti nacionalinės teisės aktai, tarptautinės teisės požiūriu pirmiausia yra Lietuvos valstybės vienašalis aktas. Įstatymo, kaip vienašalio valstybės akto, specifika yra ta, kad vadovaujantis paprotinėmis tarptautinės teisės normomis juo pareiškiamas reikalavimas Rusijai atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą. Būtų klaidinga manyti, kad Įstatymu siekiama sukurti kokias nors prievoles Rusijai (pagaliau tokių nuostatų jame ir nėra). Juo labiau kad Rusijos pareiga atlyginti Lietuvai sovietinės okupacijos padarytą žalą atsiranda iš tarptautinės teisės, o ne kurios nors valstybės nacionalinės teisės.

Taigi SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo, kaip Lietuvos valstybės vienašalio akto, tarptautinė teisinė reikšmė gali būti atskleista nagrinėjant, kaip juo įgyvendinama nukentėjusios valstybės teisė pareikšti reikalavimą dėl kitos valstybės atsakomybės, ar tokio pobūdžio reikalavimas tinkamai pareikštas tarptautinės teisės požiūriu. Kitaip tariant, nustatant Įstatymo vaidmenį pagal tarptautinę teisę svarbiausias yra juo išreiškiamo reikalavimo leistinumo (priimtimumo) klausimas, kuris politinėse diskusijose dėl Įstatymo, deja, apskritai nėra minimas.

Suprantama, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas taip pat nustato Lietuvos reikalavimui dėl Rusijos atsakomybės pareikšti ir įgyvendinti būtinas vidaus teisės procesines normas (Vyriausybės prievoles sudaryti derybų delegaciją, baigti okupacijos žalos skaičiavimus,

pateikti reikalavimą atlyginti žalą Rusijai ir informuoti apie jį tarptautinę bendriją, įsteigti SSRS deportuotų asmenų grįžimo į Tėvynę fondą ir t. t.). Šios normos tarptautinės teisės požiūriu svarbios tik tiek, kiek padeda nustatyti Lietuvos reikalavimo leistinumą, todėl išsamiau jų nenagrinėsiu.

3.1. Įstatymas, kaip reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės pareiškimo forma

Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekte [4] kodifikuotas paprotines tarptautinės teisės normas, nukentėjusiai valstybei nepakanka tik turėti teisę reikalauti reparacijos. Tam, kad toks reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės būtų priimtinas, jį reikia tinkamai pareikšti tarptautiniu lygiu, nors tai savaime nereiškia, kad reikalavimas dėl atsakomybės yra būtina sąlyga atsakingos valstybės reparacijos pareigai (žr. TTK komentarą [9], 43 straipsnio komentaro 3 punktą), kuri atsiranda ne dėl reikalavimo, o dėl padaryto tarptautinės teisės pažeidimo (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnis). Kaip aišku iš TTK komentarą [9] (žr. 43 straipsnio komentaro 1 ir 3 punktus), Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnis būtent ir įtvirtina tas procesines taisykles, kurių turi laikytis nukentėjusi valstybė reikalaujama kitos valstybės atsakomybės, kai nori taip atsakyti į tarptautinės teisės pažeidimą. Pagal šį straipsnį „nukentėjusi valstybė, reiškianti reikalavimus dėl kitos valstybės atsakomybės, turi pareikšti kiekvieną savo reikalavimą šiai valstybei“ ir gali konkrečiai nurodyti, „kokia forma turi būti suteikta reparacija“ (minėta, kad SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas būtent tai ir konkretina, išreikšdamas reikalavimą dėl kompensacijos).

Valstybių atsakomybės straipsnių projektas nenurodo, kokia forma ir kaip reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės turi būti pareikštas, tačiau praktikoje, atsižvelgiant į tokio reikalavimo pobūdį, jo dydį ir rimtumą bei nukentėjusios valstybės santykių su atsakinga už tarptautinės teisės pažeidimą valstybe būklę, reikalavimas dėl atsakomy-

bės gali būti keliamas įvairių nukentėjusios valstybės institucijų, užimančių skirtingą vietą valdžios hierarchijoje (žr. TTK komentarą [9], 43 straipsnio komentaro 4 punktą). Kaip išplaukia iš JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje (žr. 1992 m. birželio 26 d. sprendimo [61] 31–36 punktus), nukentėjusios valstybės reikalavimui dėl atsakomybės tinkamai pareikšti nebūtina, kad atsakinga valstybė sužinotų apie tokį reikalavimą iš diplomatinių notų ar kitų oficialių nukentėjusios valstybės dokumentų; pakanka net pareikšti pretenziją žodžiu, jeigu atsakingos valstybės informuotumą apie tokią pretenziją galima įrodyti spaudos pranešimais apie atitinkamas nukentėjusios valstybės atstovų viešas kalbas ar susitikimuose su atsakingos valstybės atstovais iškeltus klausimus [17, p. 105; 59, p. 91–92]. JT Tarptautinės teisės komisija taip pat patvirtina (žr. TTK komentarą [9], 43 straipsnio komentaro 3 punktą), kad reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnį nebūtinai turi būti pateiktas raštu.

Taigi akivaizdu, kad tarptautinė teisė nereikalauja, kad nukentėjusi valstybė priimtų įstatymą, liudijantį apie jos reikalavimą dėl kitos valstybės atsakomybės. Taip pat akivaizdu, kad SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas byloja apie gerokai aukštesnį, nei reikėtų pagal tarptautinę teisę, Lietuvos reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės pareiškimo lygį. Kodėl tada šiam reikalavimui formuluoti pasirinkta įstatymo forma? Atsakyti į šį klausimą padeda ne tiek tarptautinė, kiek Lietuvos nacionalinė teisė.

Minėta, kad tai, kokia valstybės institucija reiškia reikalavimą dėl kitos valstybės atsakomybės, priklauso nuo reikalavimo pobūdžio ir bendros santykių su atsakinga valstybe santykių būklės. Akivaizdu, kad pagal savo pobūdį ir dydį reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją yra pakankamai rimtas, jis pagrįstas Tautos referendumo sprendimu ir turi didelę įtaką santykiams su Rusija, todėl buvo tikslinga, kad šį reikalavimą galutinai suformuluotų ir pareikštų aukščiausios Lietuvos valstybės institucijos, – Seimas, pri-

indamas SSRS okupacijos žalos įstatymą, ir Vyriausybė, pateikdama reikalavimą Rusijai, kaip įpareigoja Įstatymas. Žinoma, pagal tarptautinę teisę reikalavimui dėl Rusijos atsakomybės pareikšti būtų pakakę ir referendumo sprendimo, ir atitinkamų Lietuvos valstybės institucijų pareiškimų. Tačiau pagal Lietuvos nacionalinę teisę to nepakaktų, jeigu būtų norima norminiu teisės aktu nustatyti konkrečias valstybės institucijų prievoles, būtinas šiam reikalavimui pareikšti ir referendumo sprendimui įgyvendinti. Kaip, pavyzdžiui, išplaukia iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimo [62] (žr. nutarimo konstatuojamosios dalies 1 punktą), Seimo priimamas norminis teisės aktas (net jei pagal turinį jis būtų programinio pobūdžio), kuriuo nustatomi įpareigojimai Vyriausybei, turi būti įstatymo formos. Todėl su sovietinės okupacijos žalos skaičiavimais ir reikalavimu dėl Rusijos atsakomybės pareiškimu susiję pavedimai Vyriausybei negalėjo būti duoti Seimo nutarimu ar rezoliucija. O be tokių pavedimų Vyriausybė niekaip nesugebėjo paibaigti pradėto žalos skaičiavimo, be to, kaip galima teigti remiantis tuo pačiu 1994 m. sausio 19 d. Konstitucinio Teismo nutarimu, Vyriausybė negalėjo spręsti tokių klausimų poįstatymiais aktais be įstatyminio pagrindo.

3.2. Įstatymas, kaip reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės konsoliduojantis aktas

Labiausiai SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo reikšmė išryškėja Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio kontekste. Šis straipsnis numato galimus neigiamus padarinius nukentėjusiai valstybei, jeigu ji nesilaiko reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės pateikimo procesinių taisyklių (įskaitant Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnio nuostatas). Pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnį, nukentėjusi valstybė praranda teisę reikšti reikalavimą dėl atsakomybės dviem atvejais: 1) jeigu ji teisėtai atsisako šio reikalavimo (45 straipsnio a punktas). Kaip iš-

plaukia iš JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje (žr. 1992 m. birželio 26 d. sprendimo [61] 13 punktą), toks nukentėjusios valstybės atsisakymas turi būti aiškus ir nedviprasmiškas; 2) jeigu iš faktinių aplinkybių galima daryti išvadą, „*jog nukentėjusi valstybė savo elgesiu parodė, kad teisėtai sutinka su tuo, jog yra praėjęs laikas reikalavimui reikšti*“. Pastaroji nuostata reiškia, kad reikalavimo dėl atsakomybės atsisakymas gali išplaukti iš nukentėjusios valstybės elgesio [7, p. 185–186]: pavyzdžiui, remiantis JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimu tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje (žr. 1992 m. birželio 26 d. sprendimo [61] 32 punktą) galima teigti, kad nukentėjusios valstybės pasyvumas ar delsimas pateikti reikalavimą per pakankamą laiką, taip pat numanomas jos sutikimas su esama situacija gali būti prilygintas reikalavimo atsisakymui [59, p. 78], panaikinančiam tarptautinės teisės pažeidimą padariusios valstybės pareigą suteikti reparaciją [17, p. 106]. Tačiau Teismas taip pat nurodė, kad „tarptautinė teisė šiuo atžvilgiu nenustato jokio konkretaus laiko termino“, todėl tik atsižvelgiant į konkretaus atvejo aplinkybes galima daryti išvadą, ar praėjus tam tikram laikui reikalavimas dėl atsakomybės tapo nepriimtinas. Pavyzdžiui, atsižvelgdamas į nepataisomą žalą dėl mirties bausmės įvykdymo Vokietijos piliečiui, *LaGrand* byloje (žr. 2001 m. birželio 27 d. sprendimo [63] 53 ir 57 punktus) JT Tarptautinis Teisingumo Teismas pripažino leistinu Vokietijos reikalavimą JAV, kuris buvo pateiktas praėjus daugiau kaip 6 metams po to, kai tapo žinoma apie JAV padarytą tarptautinės teisės pažeidimą neužtikrinant konsulinės pagalbos.

Kita vertus, kaip pabrėžė JT Tarptautinės teisės komisija (TTK komentaras [9], žr. 45 straipsnio komentaro 10 punktą), jeigu apie reikalavimą dėl atsakomybės buvo pranešta atsakingai valstybei, užtrukęs jo įgyvendinimas paprastai nereiškia, kad šis reikalavimas tampa neleistinas, ir pareikštas reikalavimas galioja, nebent nukentėjusi valstybė oficialiai nuspręstų jo atsisakyti [59, p. 92]. Todėl logiška, kad reikalavimas dėl atsakomybės lieka leistinas, jeigu jis tam tikrą laiką netenkinamas dėl atsakingos valstybės atsisakymo [17, p. 106], taip

pat jeigu atsakinga valstybė protestuoja prieš reikalavimą ar netgi mėgina formuluoti priešpriešinius reikalavimus (šia prasme minėti Rusijos mėginimai formuluoti priešpriešinius reikalavimus Lietuvai neturi jokios teisinės reikšmės [17, p. 140]). Kaip išplaukia iš Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnio ir pabrėžta JT Tarptautinės teisės komisijos (TTK komentaras [9], žr. 31 straipsnio komentaro 4 punktą), „bendroji reparacijos pareiga atsiranda automatiškai padarius tarptautinės teisės pažeidimą ir nėra priklausoma nuo bet kurios valstybės reikalavimo ar protesto“.

Taigi pažvelgus į SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulę Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio kontekste, galima padaryti kelias išvadas, atskleidžiančias Įstatymo, kaip vienašalio Lietuvos valstybės akto, tarptautinę teisinę reikšmę. Pirmia, iš preambulės antrojoje, trečiojoje, ketvirtojoje ir penktojoje pastraipose vardijamų svarbiausių aktų, kuriuose buvo keltas atsakomybės už sovietinę okupaciją reikalavimas, akivaizdžiai matyti, kad Lietuva laiku ir deramai pateikė reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės, dar prieš Įstatymą kelis kartus šį reikalavimą įvairiais lygiais oficialiai kėlė, jį palaikė ir jo neatsisakė, o Rusijai apie tai yra seniai žinoma (taigi Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 43 straipsnio sąlygos yra įvykdytos, o aplinkybių, dėl kurių būtų prarasta reikalavimo teisė pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnį, nėra). Pirmiausia Įstatymo preambulėje minimas 1991 m. birželio 4 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nutarimas [64], kuris liudija, jog pirmą kartą Lietuva oficialiai pareiškė reikalavimą atlyginti sovietinės okupacijos žalą netrukus po nepriklausomybės atkūrimo, t. y. kai tik tai buvo įmanoma, dar net nenutraukus tarptautinės teisės pažeidimo (neišvedus okupacinės kariuomenės iš Lietuvos). Toliau Įstatymo preambulėje cituojama 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos Sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų [23] nuostata, liudijanti, kad Rusija pripažino būtinybę pašalinti Lietuvos aneksijos padarinius (atitinkamos SSRS pareigos automatiškai perėjo Rusijai, kaip valstybei – Sovietų Sąjungos tęsėjai).

Įstatymo preambulėje minimas ir 1992 m. liepos 10 d. Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) Helsinkio viršūnių susitikimo deklaracijos [65] 15 straipsnis, kuriame valstybės dalyvės buvo paragintos taikiai derybomis pašalinti iš praeities paveldėtas problemas, įskaitant svetimos kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių, taip pat atitinkamas Lietuvos delegacijos aiškinamasis pareiškimas [66, p. 126–127], iš kurio aišku, kad šis straipsnis turėtų būti suprantamas taip, kad Rusija turėtų ne tik išvesti kariuomenę iš Lietuvos, bet ir kompensuoti Lietuvai okupacijos padarytą žalą, ir šis Rusijos atsakomybės klausimas turėtų likti darbotvarkėje (panašiai 1993 m. rugsėjo 10 d. Lietuvos Respublikos Seimas pareiškė [67], kad Rusijai išvedus savo kariuomenę iš Lietuvos, „prie tolesnio dviejų šalių santykių normalizavimo neabejotinai prisidės jau sutartos tolesnės derybos žalos Lietuvai atlyginimo (...) klausimais“). Kaip ESBK dalyvė, Rusija žinojo apie šį Lietuvos delegacijos pareiškimą ir jam neprieštaravo [17, p. 111–112; 20, p. 315].

Be abejo, svarbiausias reikalavimą dėl atsakomybės keliantis Lietuvos valstybės vienašalis aktas, apie kurį Rusija taip pat puikiai žinojo, yra SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulėje minimas 1992 m. birželio 14 d. referendumo sprendimas, priimtas 90 procentų referendumo dalyvavusių rinkėjų (iš viso apie 69 procentus visų Lietuvos piliečių) balsais [68]. Referendume Lietuvos piliečiai pareikalavo iš Rusijos ne tik išvesti buvusios SSRS kariuomenę, bet ir atlyginti Lietuvos žmonėms bei valstybei padarytą žalą. Neabejotinai tokia Tautos valia pagal Lietuvos konstitucinę teisę laikytina svarbiausiu teisiniu pagrindu SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymui priimti. Beje, referendumo sprendimas lemia tai, kad *Lietuvos valstybės institucijos neturi diskrecijos teisės, o privalo reikalauti Rusijos atsakomybės* (atitinkama Vyriausybės prievolė nurodyta SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 4 punkte).

Antra, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas logiškai pratęsia ir konsoliduoja ankstesnius Lietuvos valstybės aktus, kuriais jau buvo pareikštas reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės [17, p. 114].

Minėta, kad nacionalinės teisės požiūriu, kitaip nei kiti aktai, kurie nebuvo įstatymo formos, Įstatymas nustato konkrečias Vyriausybės prievoles ir jos veiksmų seką, kad būtų įgyvendinamas 1992 m. birželio 14 d. referendumo sprendimas. Tarptautinės teisės požiūriu Įstatymas lemia Lietuvos pretenzijos sukonkretinimą, nes jį vykdant pateikiamas konkretaus dydžio kompensacijos reikalavimas.

Trečia, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas rodo nuoseklią ir nekintančią Lietuvos poziciją dėl Rusijos atsakomybės (t. y. nėra Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio b punkte numatytos aplinkybės, dėl kurios reikalavimo teisė būtų prarasta). Pagal analogiją su tam tikrų fosfatų žemių Nauru byla (žr. 1992 m. birželio 26 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimo [61] 36 punktą) galima teigti, jog Įstatymas rodo, kad Lietuvos reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės netapo nepriimtiniu praėjus tam tikram laikui; Įstatymas leidžia iš Lietuvos elgesio spręsti, kad toks reikalavimas visiškai galioja, jo negalima ir nesirengiama atšaukti, nors Rusijos atsakomybės klausimas turbūt dar ilgai nebus išspręstas, ir nepaisant to, kad Rusija kategoriškai atmeta ir neigia teisėtą Lietuvos reikalavimą. Kaip komentuodama Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnį konstatavo JT Tarptautinės teisės komisija (TTK komentaras [9], žr. 45 straipsnio komentaro 6 punktą), vien tik tam tikro laikotarpio, per kurį atsakomybės klausimas yra neišspręstas, nepakanka, kad būtų daroma išvada apie teisės reikalauti praradimą [59, p. 92], „ypač jeigu nukentėjusi valstybė daro viską, ką gali, savo reikalavimui palaikyti“. Vadinasi, jeigu reikalavimas dėl kitos valstybės atsakomybės ilgą laiką yra neišsprendžiamas, nukentėjusiai valstybei derėtų nuolat stengtis šį reikalavimą palaikyti, kad jo leistinumą klausimas nekeltų abejonių. Būtent tokiam tikslui ir tarnauja SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas, kurio 2 straipsnio 4 punktas neatsitiktinai įpareigoja Vyriausybę *nuolatos siekti*, kad Rusijos Federacija atlygintų Lietuvos žmonėms ir valstybei padarytą žalą.

Apibendrinant taip pat galima įvertinti kartais pasigirstančius siūlymus pripažinti SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymą neteku-

siu galios. Reikėtų aiškiai įvardyti, kad toks veiksmas pagal tarptautinę teisę galėtų prilygti Lietuvos reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės atsisakymui (pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnį jis galėtų būti vertinamas kaip aiškus pretenzijos atsisakymas). Tokio vertinimo iš esmės nekeistų tai, kad reikalavimas dėl atsakomybės yra grindžiamas 1992 m. birželio 14 d. referendumo sprendimu, nes nacionalinės teisės aktų hierarchija ir teisėtumas šiuo atveju tarptautinei teisei didelės reikšmės neturėtų (tai matyti, pavyzdžiui, ir iš Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 3, 7 bei 32 straipsnių). Nukentėjusios valstybės reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės atsisakymas, kaip ir jo pareiškimas, vertintinas tik pagal tarptautinės teisės normas, todėl jeigu reikalavimą gali pareikšti įvairios valstybės institucijos įvairiais būdais (net nebūtinai raštu), tai ir reikalavimo atsisakymui taikytina ta pati taisyklė; o kadangi SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo pripažinimas netekusiu galios būtų paskutinis Lietuvos valstybės valios pareiškimas, tai į jį, tikėtina, ir būtų atsižvelgta, nepaisant ankstesnių priešingų aktų. Nors Rusijai dar būtų galima įrodinėti, kad Seimas neturi įgaliojimų atsisakyti reparacijos reikalavimo apskritai⁶, tokia įrodinėjimo našta jau tektų Lietuvai ir tokios neaiškios situacijos sukėlimas savaime keltų abejonių dėl Lietuvos elgesio palaikant savo reikalavimą (o tai galėtų reikšti reikalavimo teisės praradimą pagal Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio b punktą).

Žinoma, pagal tarptautinę teisę nukentėjusi valstybė gali savo nuožiūra spręsti, ar ji reikalauja kitos valstybės atsakomybės. Tačiau dėl 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimo pagal naciona-

---

⁶ Tikėtina, kad reparacijos atsisakymo teisėtumui ir galiojimui nugincyti būtų galima remtis tuo, kad toks atsisakymas buvo išreikštas pažeidžiant esminės reikšmės vidaus teisės normą dėl įgaliojimų arba apie reikalavimo atsisakymą pareiškė tam neturėjusi įgaliojimų institucija ir apie tai žinojo arba turėjo žinoti kita valstybė (žr. TTK komentarą [9], 45 straipsnio komentaro 4 punktą ir 20 straipsnio komentaro 4 punktą), t. y. galbūt būtų galima taikyti analogiją su 1969 metų Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių 46 ir 47 straipsniais.

linę teisę Lietuvos valstybė tokios diskrecijos teisės neturi, kol tas referendumo sprendimas nėra pakeistas. Vadinasi, kadangi pagal Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį Lietuvos Respublika yra įpareigota vadovautis visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis, o pagal šias normas SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo pripažinimas netekusiu galios reikštų Lietuvos reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės atsisakymą, tai Įstatymo pripažinimas netekusiu galios prieštarautų Lietuvos Respublikos Konstitucijai, ypač konstituciniams teisinės valstybės ir Tautos suvereniteto principams, taip pat šiuos principus atspindinčioms Konstitucijos 3 straipsnio 1 dalies, 4 straipsnio, 5 straipsnio 2 dalies ir 9 straipsnio 1 dalies nuostatoms. Taigi šiandien Seimas neturi galių pripažinti Įstatymo netekusiu galios, bent jau jo preambulės ir 2 straipsnio 4 punkto nuostatų, kurios formuluoja kompensacijos Lietuvai reikalavimą bei įpareigoja siekti jį patenkinti.

3.3. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo įgyvendinimo problema

Žinoma, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas, kaip Lietuvos valstybės vienašalis aktas, savaime negali išspręsti pagrindinės problemos – Rusijos atsakomybės įgyvendinimo. Jis tik sudaro tam būtinas teises prielaidas iš Lietuvos pusės, konsoliduodamas ir konkretindamas kompensacijos reikalavimą bei rodydamas nekintančią Lietuvos valstybės nuostatą siekti, kad šis reikalavimas būtų patenkintas. Rusija su teisėtu Lietuvos reikalavimu nesutinka, ir tai yra pagrindinė kliūtis praktiškai jį įgyvendinti, nors, kaip minėta, teisiškai Rusijos pozicija neturi įtakos reikalavimo galiojimui.

Deja, šiuo atveju tarptautinė teisė negali pasiūlyti greito Rusijos atsakomybės realizavimo būdo, nes paprastai be šalių susitarimo negalima taikyti jokios jų ginčo sprendimo priemonės. Todėl Įstatyme logiškai pabrėžiama derybų su Rusija dėl žalos atlyginimo būtinybė: jo 2 straipsnio 4 punktas įpareigoja Vyriausybę inicijuoti derybas siekiant SSRS okupacijos žalos atlyginimo, o preambulėje apeliuojama į

gerą Rusijos valią, kurią ji parodė išvesdama savo kariuomenę iš Lietuvos ir vėl galėtų parodyti derybomis dėl okupacijos žalos atlyginimo. Suprantama, ko gero, tokios derybos neįmanomos, kol valdžioje dabartinė Rusijos vadovybė. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Lietuva tik kartą, 2001 m. kovo 22 d. dvišalės tarpyvyriausybės komisijos posėdyje, oficialiai siūlė Rusijai derėtis dėl žalos atlyginimo [17, p. 158], o dabar šios komisijos posėdžiuose apsiriboja keldama tik tam tikrus Rusijos atsakomybės aspektus (pvz., dėl Lietuvos fizinių ir juridinių asmenų indėlių buvusiame sovietų „Vnešekonbanke“ grąžinimo), tačiau ir tokia taktika taip pat kol kas nėra sėkminga.

Tikrai dar būtų per anksti teigti, kad Lietuvai padarytos žalos kompensavimo klausimas yra beviltiškas, ypač turint omenyje, kad Vokietija tik palyginti neseniai pradėjo atlyginti nacių režimo padarytą žalą nukentėjusiesiems iš Rytų ir Vidurio Europos. Sovietų okupacijos žalos atlyginimo klausimo sprendimas taip pat gali trukti ilgus dešimtmečius. Tai, kad jis nėra beviltiškas, liudija nekintanti Europos Tarybos pozicija dėl Rusijos pareigos atlyginti žalą, kurią patyrė iš okupuotų Baltijos valstybių sovietų deportuoti asmenys ir jų palikuonys: toks Rusijos išpareigojimas buvo konstatuotas priimant ją į Europos Tarybą 1996 metais [69], apie jo nevykdymą Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja paskutinį kartą priminė Rusijai 2005 metais [70]. Taigi tokios žalos atlyginimas turėtų lengviau susilaukti tarptautinės bendrijos paramos, todėl jis turėtų būti Lietuvos prioritetas, kuris akivaizdus iš SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 5 punkto ir 3 straipsnio nuostatų. Juo labiau kad Lietuvos reikalaujama kompensacijos suma yra pakankamai realistiška atsižvelgiant į padidėjusias Rusijos biudžeto pajamas.

Manychiau, kad kol nėra sąlygų derėtis su Rusija dėl sovietinės okupacijos žalos atlyginimo, svarbiausia išlaikyti pačią atsakomybės reikalavimo teisę, t. y. kad Lietuvos elgesys keliant šį reikalavimą būtų pakankamai nuoseklus ir ilginiui netaptų tiek pasyvus bei prieštaringas, jog prilygtų reikalavimo atsisakymui Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio b punkto prasme. Minėta, kad vien

tik laikas nedaro pareikšto nukentėjusios valstybės reikalavimo neteisėtu, tačiau nukentėjusi valstybė taip pat turėtų daryti viską, kas įmanoma, savo reikalavimui palaikyti. Todėl neturėtų būti kai kurių neatšargių Lietuvos pareigūnų pareiškimų, kad Lietuvai šiuo metu nereikia ir ji gali nesiekti atlyginti okupacijos žalą. Pasigirstantys raginimai nereikalauti, kad ir tam tikrą laiką, atlyginti okupacijos žalą arba nereikalauti to „labai intensyviai“ tarptautinės teisės požiūriu taip pat iš esmės reiškia raginimus nedaryti visko Lietuvos reikalavimui palaikyti, o tai ilgainiui galėtų lemti reikalavimo teisės praradimą. Beje, tokie raginimai kelia nuostabą, nes jiems nėra jokio faktinio pagrindo, – paskutinį kartą Lietuva oficialiai siūlė Rusijai derėtis 2001 metais, 2004 metais Seimas priminė Rusijai apie neišspręstą jos atsakomybės Baltijos valstybėms problemą [71]. Tad nežinia, kuo remiantis teigiama apie intensyvų ar net agresyvų Lietuvos reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės. Bet kuriuo atveju derėtų konstatuoti, kad teisiškai raginimai nereikalauti atlyginti okupacijos žalą reiškia raginimus sukurti šio reikalavimo atsisakymo linkme, o toks posūkis prieštarautų 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimui, taigi ir Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo 2 straipsnio 4 punktui (įpareigojimui *nuolatos* siekti žalos atlyginimo).

Vis dėlto ilgainiui gali iškilti klausimas, ar Lietuva daro viską savo reikalavimui palaikyti, ar ji tam pakankamai išnaudoja visas galimybes. Todėl svarstyтина, ar, pavyzdžiui, po tam tikro laiko nederėtų pasiūlyti Rusijai, jeigu ji atsisako derybų, tarpusavio susitarimu perduoti spręsti ginčą dėl kompensacijos JT Tarptautinio Teisingumo Teismui. Galimas Rusijos atsisakymas reikštų nenorą ar baimę spręsti ginčus civilizuotais teisiniais būdais, o Lietuva atrodytų kaip nuosekliai siekianti savo teisėto reikalavimo patenkinimo ir gerbianči tarptautinę teisę valstybė. Kita vertus, galbūt Lietuvos valstybė galėtų aktyviau paieškoti neoficialių būdų paskatinti Rusiją derėtis. Pavyzdžiui, gal reikėtų ištirti galimybę nukentėjusiems nuo sovietų okupacijos asmenims Lietuvos, JAV ar kitų užsienio valstybių teismuose pareikšti ci-

vilinius ieškinius dėl žalos atlyginimo Rusijos įmonėms, naudojimoms deportuotų asmenų darba, ar jų teisių perėmėjoms (galbūt valstybė galėtų padėti įgyvendinant panašią JAV lietuvių bendruomenės iniciatyvą). Juk būtent masiniai nukentėjusių asmenų ieškiniai Vokietijos bendrovėms JAV ir kitų Vakarų valstybių teismuose paskatino tas bendroves ir Vokietijos valstybę kurti specialius kompensavimo nukentėjusiesiems fondus. Pagaliau, be abejo, reikėtų ieškoti platesnės tarptautinės paramos Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių reikalavimams dėl Rusijos atsakomybės, visų pirma pradėdant nuo išsamesnės informacijos apie milžinišką sovietinės okupacijos žalą sklaidos pasaulyje.

Išvados

Atlikus SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatų analizę tarptautinės teisės normų (Valstybių atsakomybės straipsnių projekto) kontekste, galima daryti pagrindinę išvadą, kad Įstatymas, kaip teigiama jo preambulėje, iš tikrųjų yra grindžiamas tarptautinės teisės normomis, jas atitinka ir įgyvendina, taip pat pagal tarptautinės ir Lietuvos konstitucinės teisės normas yra būtinas konsoliduojant ir nuosekliai palaikant Lietuvos reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės už sovietinę okupaciją. Tokia išvada išplaukia iš kitų šiame straipsnyje atliktos analizės pagrindu daromų svarbiausių išvadų:

1. Rusijos Federacijos atsakomybės Lietuvos Respublikai pagrindas yra agresija, prasidėjusi Lietuvos užpuolimu (sovietų kariuomenės įsiveržimu) 1940 m. birželio 15 d. ir trukusi iki 1990 m. kovo 11 d. kaip Lietuvos teritorijos okupacija, kurios padarinys – tik 1993 metais pasibaigęs buvusios SSRS (Rusijos) kariuomenės buvimas Lietuvoje be jos sutikimo. Tarptautinės teisės požiūriu nekyla abejonių, kad 1940–1990 metais Lietuvos Respublika buvo okupuota valstybė, taip pat nėra jokių aplinkybių, galinčių šalinti sovietinės okupacijos neteisėtumą. Todėl būtent neteisėta okupacija ir jos padariniai, kaip tęstinio pobūdžio tarptautinių įsipareigojimų nesiimti agresijos veiks-

mų pažeidimas, sudaro Rusijos atsakomybės Lietuvai pagrindo objektyvųjį elementą. Tai ir atspindėta SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo pavadinime.

Įstatymo preambulėje taip pat konstatuota Rusijos atsakomybės Lietuvai subjektyviojo elemento specifika – Rusijos valstybės tęstinumas ir jos, kaip tarptautinės teisės subjekto, tapatumas Sovietų Sąjungai, kuris buvo deklaruotas Rusijos ir pripažintas tarptautinės bendrijos. Todėl buvusios SSRS neteisėti veiksmai priskirtini Rusijos Federacijai, kuri už juos ir atsako.

2. Atsakomybei už tarptautinės teisės pažeidimą taikytinas visiškos reparacijos principas, kuris įpareigoja atsakingą už šį pažeidimą valstybę atlyginti visą juo padarytą žalą. Visiška reparacija gali būti vykdoma restitucijos, kompensacijos ir satisfakcijos formomis, o tais atvejais, kai restitucija neįmanoma, tarptautinės teisės pažeidimu padaryta finansiškai įvertinama žala turi būti atlyginta kompensacijos forma. Tokiems atvejams priklauso ir Lietuvos okupacija, todėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas iš esmės sukonkretina Lietuvos reikalavimą dėl Rusijos atsakomybės, įpareigodamas Vyriausybę apskaičiuoti patirtą žalą ir siekti jos kompensavimo. Iš Įstatymo nuostatų aišku, kad jos grindžiamos visiškos reparacijos principu, nes Vyriausybė įpareigota apskaičiuoti per visą sovietinės okupacijos ir jos padarinių laikotarpį patirtą žalą, taip pat apimti visas finansiškai įvertinamos žalos kategorijas.
3. Tarptautinės teisės normos nustato nukentėjusios valstybės reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės leistinumą sąlygas: nukentėjusi valstybė privalo laiku ir deramai pareikšti apie savo reikalavimą už tarptautinės teisės pažeidimą atsakingai valstybei, neatsisakyti šio reikalavimo ir jį palaikyti, kitaip reikalavimo teisė gali būti prarasta; tačiau reikalavimo teisė neišnyksta vien tik dėl laiko, per kurį reparacijos klausimas nesprendžiamas, ir dėl atsakingos valstybės atsisakymo spręsti šį klausimą. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas pirmiausia ir yra

vienašalis Lietuvos valstybės aktas, kuriuo formuluojamas ir konkretinamas reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės. Tai, kad šis aktas yra įstatymo formos, lemia ne tiek tarptautinė, kiek nacionalinė teisė, pagal kurią Seimas gali nustatyti prievoles Vyriausybei tik įstatymu. Logiškai tęsdamas ir konsoliduodamas anksčiau Lietuvos aktus, kuriais buvo reiškiamas Lietuvos reikalavimas dėl Rusijos atsakomybės, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas rodo, kad šis reikalavimas buvo pareikštas laiku ir Rusija seniai apie jį žino; tokiu būdu Įstatymas taip pat demonstruoja nuoseklią ir nekintančią Lietuvos poziciją dėl Rusijos atsakomybės. Todėl Įstatymas yra akivaizdus Lietuvos reikalavimo dėl Rusijos atsakomybės leistinumą įrodymas, iš kurio aišku, kad šis Lietuvos reikalavimas tebegalioja, nors tebėra neišspręstas ir Rusija kol kas jį atmeta.

4. Pagal tarptautinę teisę nukentėjusi valstybė turi teisę atsisakyti reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės. Tačiau nacionalinė teisė gali apriboti tokią nukentėjusios valstybės diskreciją, nustatydamas atitinkamas valstybės institucijų pareigas. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo preambulė kaip tik ir rodo, kad pagal Lietuvos konstitucinę teisę jokia Lietuvos valstybės institucija neturi teisės atsisakyti reikalavimo atlyginti sovietų okupacijos žalą, nes Įstatymo nuostatos grindžiamos atitinkamu 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimu ir yra skirtos šiam sprendimui įgyvendinti. Todėl panaikinti Lietuvos valstybės institucijų pareigą siekti okupacijos žalos atlyginimo gali tik kitas Tautos referendumas. Atitinkamos SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymo nuostatos be referendumo taip pat negali būti pripažintos netekusiomis galios, nes tarptautinės teisės požiūriu toks Seimo veiksmas galėtų prilygti reparacijos reikalavimo atsisakymui Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio a punkto prasme.
5. Kad nukentėjusios valstybės reikalavimo dėl kitos valstybės atsakomybės leistinumą nekeltų abejonių tada, kai šis reikalavimas

ilgai netenkinamas, nukentėjusiai valstybei derėtų daryti viską, kas įmanoma, reikalavimui palaikyti. Kitaip ilgai galėtų būti suabejota, ar dėl nukentėjusios valstybės elgesio reikalavimo teisė nėra prarasta Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 45 straipsnio b punkto prasme.

Kad tokių abejonių nekiltų, SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas įpareigojo Vyriausybę nuolat siekti okupacijos žalos atlyginimo. Kadangi Rusija kol kas kategoriškai atmeta derybas šiuo klausimu, o kitomis ginčo sprendimo priemonėmis be Rusijos sutikimo pasinaudoti neįmanoma, galima teigti, kad kol kas Lietuvos elgesys abejonių dėl jos reikalavimo teisės nekelia. Žinoma, bet kokioms galimoms abejonėms išsklaidyti derėtų tinkamai vykdyti ir procesines Įstatymo normas, t. y. atnaujinti derybų su Rusija delegaciją ir Vyriausybės nutarimu patvirtinti apskaičiuotos žalos dydį, taip pat derėtų svarstyti galimybes ilgai aktyviau siūlyti Rusijai spręsti ginčą dėl kompensacijos kitomis taikiomis priemonėmis. Kita vertus, reikalavimo atlyginti žalą moratoriumai tikrai sukeltų abejonių dėl šio reikalavimo leistinumo, nes taip Lietuva parodytų, jog nėra nusiteikusi daryti viską savo reikalavimui palaikyti.

Baigiant galima pasakyti, kad Rusijos atsakomybės už sovietinę Lietuvos okupaciją problemos sprendimas nėra savitiksliis, ir Lietuva turėtų reikalauti atlyginti patirtą žalą ne vien todėl, kad taip įpareigoja 1992 m. birželio 14 d. Tautos referendumo sprendimas. Valstybių atsakomybės straipsnių projekto 1 straipsnyje neatsitiktinai nurodoma, kad bet koks valstybės tarptautinės teisės pažeidimas užtraukia šios valstybės tarptautinę atsakomybę. 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų preambulėje taip pat neatsitiktinai nurodoma, kad, nepašalinus Lietuvos aneksijos padarinių, neįmanomas didesnis Lietuvos ir Rusijos tautų tarpusavio pasitikėjimas. Kaip ir nacionalinei teisei, tarptautinės teisės ir teisingumo viešpatavimui ypač svarbus atsakomybės už sunkiausias teisės pažeidimus įgyvendinimas bei jos neišvengiamumas. Todėl ir atsakomybės už 1940 metų agresiją bei jos padarinius įgyvendinimas ne-

abejotinai prisidėtų prie tokių šurkščiausių tarptautinės teisės pažeidimų prevencijos, taip pat užtikrintų, kad panašūs tragiški Lietuvos istorijos įvykiai niekada nebepasikartos. Tokia prevencija turėtų būti ne tik Lietuvos, bet ir visos tarptautinės bendrijos esminis interesas, nes agresijos draudimas jau seniai yra *jus cogens* norma ir valstybių *erga omnes* įsipareigojimas visai tarptautinei bendrijai.

LITERATŪRA IR NUORODOS

1. Rusija neketina atlyginti Lietuvai sovietų okupacijos padarytos žalos, sako Rusijos prezidento atstovas // BNS, 2006, kovo 23.
2. Č. Laurinavičius. Kodėl nereikėtų reikalauti okupacijos žalos atlyginimo? (paskaitos tezės) // Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos interneto svetainė: <<http://www.lrt.lt/lectures/tezes.php?strid=1191&id=1559>>, prieiga 2006 m. gegužės 29 d.
3. 2000 m. birželio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ // Valstybės žinios. 2000. Nr. 52-1486.
4. 2001 metų Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projektas // Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No 10 (A/56/10), chp. IV.E.1. Žr.: V. Vadapalas. Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas, 2003; Crawford J. The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos interneto svetainė: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_6_2001.pdf>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.
5. L. Mälksoo. Illegal Annexation and State Continuity: the Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
6. L. Mälksoo. State Responsibility and the Challenges of the Realist Paradigm: the demand of Baltic Victims of Soviet Mass Repression for Compensation from Russia // Baltic Yearbook of International Law. Vol. 3. 2003.
7. I. Ziemele State Continuity, Succession and Responsibility: Reparations to the Baltic States and their Peoples? // Baltic Yearbook of International Law. Vol. 3. 2003.
8. A. Orakhelashvili. Peremptory Norms and Reparation for Internationally Wrongful Acts // Baltic Yearbook of International Law. Vol. 3. 2003.
9. 2001 metų Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Valstybių atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projekto komentaras // Official

Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No 10 (A/56/10), chp. IV.E.2. Žr.: J. Crawford. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos interneto svetainė: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

10. Appendix 1A. Drafting History: Evolution of Articles on State Responsibility // J. Crawford. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

11. Appendix 3. Table of Equivalent Articles // J. Crawford. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

12. J. Crawford. Introduction // J. Crawford. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

13. 1996 metų Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos pirmuoju skaitumu priimtas Valstybių atsakomybės straipsnių projektas // J. Crawford. *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002; D. Harris. *Cases and Materials on International Law*. London: Sweet & Maxwell, 1998.

14. 1997 m. rugsėjo 25 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas *Gabcíkovo-Nagymaros* projekto byloje tarp Vengrijos ir Slovakijos // ICJ Reports, 1997; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ihs/ihsjudgement/ihs_ijudgment_970925_frame.htm>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

15. 2004 m. liepos 9 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinė išvada dėl sienos statybos okupuotoje Palestinos teritorijoje teisinių padarinių // ICJ Reports, 2004; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

16. 2005 m. gruodžio 19 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas ginkluotų veiksmų Kongo teritorijoje byloje (Kongo Demokratinė Respublika prieš Ugandą) // ICJ Reports, 2005; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/ico/icoframe.htm>>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

17. D. Žalimas. Commentary to the Law of the Republic of Lithuania on Compensation of Damage Resulting from the Occupation by the USSR // *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 3. 2003.

18. V. Vadapalas. *Tarptautinė teisė: bendroji dalis*. Vilnius: Eugrimas, 1998.

19. P. Kūris. *Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos*. Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1970.

20. D. Žalimas. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir padariniai*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.

21. D. A. Loeber. Molotovo–Ribbentropo pakto teisiniai padariniai Baltijos valstybėms: apie pareigą „įveikti paveldėtas iš praeities problemas“ // *Teisė*. Vilnius, 2002. T. 45.
22. D. A. Loeber. Legal Consequences of the Molotov–Ribbentrop Pact for the Baltic States: on the Obligation “to Overcome the Problems Inherited from the Past” // *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 1. 2001.
23. 1991 m. liepos 29 d. Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų // Lietuvos Respublikos Seimo teisės aktų paieškos bazė: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=97613&p_query=&p_tr2=>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.; Lietuvos aidas, 1991, liepos 30; *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998. No 1 (<<http://www.lfpr.lt/9801.phtml>>).
24. D. Žalimas. Mėginimai pateisinti sovietinę agresiją prieš Lietuvą tarptautinės teisės požiūriu: arba kuo panaši Putino Rusijos ir nacistinės Vokietijos propaganda // *Žurnalo „Justitia“ priedas „Teisės žinios“*. 2005, Nr. 1 (9).
25. 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos pareiškimas Nr. 342 „Lietuvos Respublikos Seimas pradėjo svarstyti įstatymo „Dėl sovietinės okupacijos padarytos žalos“ projektą, kuriame reiškiamos materialinės pretenzijos Rusijai“ // Kopija iš Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos interneto svetainės <<http://www.mid.ru>>, prieiga 2000 m. birželio 10 d.
26. D. Žalimas. Sovietinė agresija prieš Lietuvą 1940 metais: nepagrįsti mėginimai ją pateisinti tarptautinės teisės požiūriu // *Jurisprudencija*. Vilnius, 2003. T. 46 (38).
27. A. E. Senn. What Happened in Lithuania in 1940? // *Lithuanian Foreign Policy Review*. 2000. No 2 (6) (<<http://www.lfpr.lt/006/a16.doc>>).
28. 1946 m. rugsėjo 30 d. Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo nuosprendis // *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками*. Москва: Госюриздат, 1961. T. 7; Avalon Project at Yale Law School: <<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judaus.htm>>, prieiga 2004 m. lapkričio 10 d.
29. V. Vadapalas, V. Žalys. Ar galioja aneksijai senaties terminas // *Atgimimas*. 1989, rugpjūčio 18–25.
30. W. J. H. Hough, III. The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // *New York Law School Journal of International and Comparative Law*. 1985, vol. 6. no 2.
31. D. Žalimas. Legal Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania // *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 1. 2001.
32. D. Žalimas. Pagrindiniai Lietuvos Respublikos tęstinumo teisiniai ir politiniai aspektai // *Politologija*. 2000. Nr. 1 (17).
33. 1933 m. liepos 5 d. Lietuvos ir SSRS sutartis užpuolimo sąvokai apibrėžti (Konvencija agresijai apibrėžti) // *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993.
34. I. Brownlie. *International Law and the Use of Force by States*. Oxford: Clarendon Press, 1963.

35. D. Žalimas. Palestinos sienos byla: aktualios tarptautinės teisės raidos problemos Tarptautinio Teisingumo Teismo konsultacinėje išvadoje // *Justitia*. 2004, Nr. 4 (52).
36. Rusijos UR viceministras: Lietuvos aneksijos mes neginčijame, bet okupacijos nebuvo // *BNS*, 2005, liepos 19.
37. 1974 m. gruodžio 14 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezolucija dėl agresijos apibrėžimo // V. Vadapalas. Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius: Eugrimas, 2003.
38. 1989 m. gruodžio 24 d. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“ // TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios. 1989, Nr. 29-579.
39. 2005 m. gegužės 5 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos Informacijos ir spaudos departamento komentaras Nr. 942-05-05-2005 dėl JAV prezidento patarėjo nacionalinio saugumo klausimais S. Chedli pasisakymų rekomenduojant Rusijai denonsuoti Molotovo–Ribbentropo paktą // Kopija iš Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos interneto svetainės <<http://www.mid.ru>>, prieiga 2005 m. gegužės 7 d.
40. 2006 m. kovo 16 d. Europos žmogaus teisių teismo Didžiosios kolegijos sprendimas *Ždanoka prieš Latviją* byloje Nr. 58278/00 // Europos žmogaus teisių teismo interneto svetainė: <cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=&sessionid=6271375&skin=hudoc-en>, prieiga 2006 m. kovo 19 d.
41. Č. V. Stankevičius. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002.
42. W. Fiedler. Continuity // *Encyclopedia of Public International Law*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1987. Vol. 10.
43. K. Marek. Identity and Continuity of States in Public International Law. Geneva: Librairie E. Droz, 1954.
44. J. Crawford. The Creation of States in International Law. Oxford: Clarendon Press, 1979.
45. 1991 m. gruodžio 8 d. Susitarimas dėl Nepriklausomų Valstybių Sandraugos įsteigimo // *Международное публичное право: сборник документов*. Москва: БЕК, 1996. Т. 2.
46. С. В. Черниченко. Континуитет, идентичность и правопреемство государств // *Российский ежегодник международного права, 1996–1997*. Санкт-Петербург: Россия-Нева, 1998.
47. С. В. Черниченко. Теория международного права. Том II. Москва, НИМП, 1999.
48. R. Müllerson. International Law, Rights and Politics: Developments in Eastern Europe and the CIS. London: Routledge, 1994.
49. I. Ziemele. State Continuity and Nationality: the Baltic States and Russia (Past, Present and Future as Defined by International Law). Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005.

50. I. Ziemele. Is the Distinction between State Continuity and State Succession Reality or Fiction? The Russian Federation, the Federal Republic of Yugoslavia and Germany // *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 1. 2001.
51. Действующее международное право. Москва: изд-во Московского независимого института международного права, 1996. Т. 1.
52. 1999 m. gegužės 24 d. Rusijos Federacijos federalinis įstatymas dėl valstybės politikos tėvynainių užsienyje atžvilgiu // Rusijos Federacijos Valstybės Dūmos interneto svetainė: <<http://www.duma.gov.ru/search/kmpage/84200017/i/sootech/99-fz.htm>>, prieiga 2006 m. gegužės 1 d.
53. 2004 m. gruodžio 15 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas jėgos naudojimo teisėtumo byloje (Serbija ir Juodkalnija prieš Belgiją) // *ICJ Reports*, 2004; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/iybe/iybeframe.htm>>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.
54. Н. С. Лебедева. Вводная статья // СССР и Литва в годы Второй мировой войны. Vilnius: ЛП leidykla, 2006. Т. 1.
55. 1928 m. rugsėjo 13 d. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas *Chorzow* fabriko byloje (Vokietija prieš Lenkiją) // *Harris. Cases and Materials on International Law*. London: Sweet & Maxwell, 1991.
56. M. N. Shaw. *International Law*. Cambridge: University Press, 1997.
57. 1996 m. vasario 13 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 242 „Dėl žalos, padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1991 metais buvusios TSRS ir 1991–1993 metais – Rusijos Federacijos kariuomenės, nustatymo darbų programos“ // Valstybės žinios. 1996, Nr. 16-424.
58. 2000 m. liepos 28 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 884 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. balandžio 5 d. nutarimo Nr. 484 „Dėl žalos, padarytos Lietuvos Respublikai 1940–1991 metais buvusios TSRS ir 1991–1993 metais – Rusijos Federacijos kariuomenės, apskaičiavimo“ dalinio pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 65-1946.
59. R. Satkauskas. A Bill for the Occupants or an Issue to Negotiate: the Claims of Reparations for Soviet Occupation // *Baltic Yearbook of International Law*. Vol. 3. 2003.
60. V. Vadapalas. *Pratarmė* // Č. V. Stankevičius. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002.
61. 1992 m. birželio 26 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas tam tikrų fosfatų žemių Nauru byloje (Nauru prieš Australiją) // *ICJ Reports*, 1992; JT Tarptautinio Teisingumo Teismo interneto svetainė: <http://www.icj-cij.org/icjwww/icasets/inaus/inaus_ijudgments/inaus_ijudgment_19920626.pdf>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.
62. 1994 m. sausio 19 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių krypčių“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1994, Nr. 7-116.
63. 2001 m. birželio 27 d. JT Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas *LaGrand* byloje (Vokietija prieš JAV) // *ICJ Reports*, 2001; JT Tarptautinio Tei-

singumo Teismo interneto svetainė: <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/igus/igusframe.htm>>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

64. 1991 m. birželio 4 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nutarimas „Dėl 1940–1991 m. TSRS padarytos žalos Lietuvos Respublikai ir jos gyventojams atlyginimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. 17-456.

65. 1992 m. liepos 10 d. ESBK Helsinkio aukščiausiojo lygio susitikimo deklaracija dėl pokyčių iššūkių // ESBO interneto svetainė: <http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/4046_en.pdf>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

66. 1992 m. liepos 10 d. Lietuvos Respublikos delegacijos aiškinamasis pareiškimas dėl ESBK Helsinkio aukščiausiojo lygio susitikimo deklaracijos // Č. V. Stankevičius. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Vilnius: Leidybos centras prie KAM, 2002.

67. 1993 m. rugsėjo 10 d. Lietuvos Respublikos Seimo pareiškimas Jungtinių Tautų Organizacijai ir visų šalių parlamentams dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos // Valstybės žinios. 1993, Nr. 47-927.

68. 1992 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nutarimas „Dėl 1992 m. birželio 14 d. referendume priimto Lietuvos Respublikos piliečių sprendimo“ // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992, Nr. 21-615.

69. 1996 m. sausio 25 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos nuomonė Nr. 193 (1996) dėl Rusijos prašymo priimti į Europos Tarybą // Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos interneto svetainė: <[assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA96/Eopi193.htm](http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/TA96/Eopi193.htm)>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

70. 2005 m. birželio 22 d. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 1455 (2005) dėl Rusijos Federacijos išsipareigojimų vykdymo // Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos interneto svetainė: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1455.htm>>, prieiga 2006 m. gegužės 22 d.

71. 2004 m. birželio 17 d. Lietuvos Respublikos Seimo rezoliucija „Dėl Baltijos šalių santykių su Rusija normalizavimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 103-3759.

SUMMARY

THE LAW ON COMPENSATION OF DAMAGE RESULTING FROM THE USSR OCCUPATION AND THE INTERNATIONAL LEGAL GROUNDS FOR RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION

This article examines the provisions of the Law of the Republic of Lithuania on Compensation of Damage Resulting from the USSR Occupation (hereinafter – the Law), which was adopted on 13 June 2000, in the light of customary rules of

international law on state responsibility, as codified in the 2001 the UN International Law Commission's Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (hereinafter – the ILC Draft Articles). The main aim of the article is to deal with the international legal grounds of the responsibility of the Russian Federation for the Soviet occupation of the Republic of Lithuania and, against this background, to identify the role of the Law.

The ground of Russia's responsibility is an internationally wrongful act committed as the aggression against the Republic of Lithuania, which was started by the 15 June 1940 incursion by the Soviet armed forces and subsequently continued in the form of the illegal occupation of Lithuania until the restoration of Lithuania's independence on 11 March 1990, however, the illegal presence of the foreign forces on Lithuania's soil ended only in 1993. The fact of the 1940 Soviet aggression and illegal occupation of the Baltic States has been widely recognized by the international community, it was even acknowledged by the USSR and Russia in 1989–1991. Therefore there is no doubt that under international law from 1940–1990 the Republic of Lithuania had been an occupied State. That is why the illegal occupation with its consequences, as the breach of an international obligation not to resort to aggression having a continuing character, constitutes an objective element of an internationally wrongful act being the ground for Russia's responsibility. That also explains why the title of the Law refers to the occupation.

Meanwhile the specific feature of subjective element is addressed in the preamble of the Law. That is the continuity of the Russian State and the corresponding identity of its international legal personality with the Soviet Union, which was claimed by Russia and generally recognised by the international community. Therefore under international law the Russian Federation is the State continuing the rights and obligations of the former USSR (i. e., it is the same international legal person). Consequently, internationally wrongful acts of the latter, including the Soviet occupation of Lithuania and the other two Baltic States, should be attributable to the Russian Federation.

Apart from the ground for Russia's responsibility, the issue of reparation is addressed in the article. In accordance with international law (the ILC Draft Article), the principle of full reparation should be applied to realise responsibility for an internationally wrongful act. The full reparation for the injury can be provided in the form of restitution, compensation and satisfaction, while any financially assessable damage should be covered by compensation when restitution is not practically possible. Responsibility for the Soviet occupation is the latter case. Therefore in this sense the Law concretises the claim of Lithuania as it lays down the obligations of the Government of Lithuania to calculate the damage and seek its compensation from Russia. In conformity with the principle of full reparation, the provisions of the Law require to calculate the damage for all period of the Soviet occupation as well as to cover all types of financially assessable damage.

The third main issue addressed in this article is admissibility of a claim for reparation, i. e. the procedural requirements to be observed by the injured State

invoking an international responsibility of other State. The main requirement, as follows from Art. 43 of the ILC Draft Articles, is that the injured State should give a timely and proper notice of its claim to the State responsible for an internationally wrongful act; the claim is admissible when it is waived by the injured State or it can be inadmissible when it is not maintained. However a mere lapse of time without a claim is being resolved, including delay in its prosecution due to refusal of the respondent State, can not result in loss of the right of the injured State to invoke responsibility.

In this regard the Law is a unilateral act of the State of Lithuania which formulates and concretises the claim for Russia's responsibility. The form of this act was determined by Lithuanian national rather than international law as the former requires that any compulsory rules or instructions for the Government can be laid down by the Seimas (the Parliament) only in the form of (statutory) law. As it is clear from the preamble of the Law, in continuing and consolidating the previous Lithuanian acts invoking Russia's responsibility the Law demonstrates that the claim for responsibility has been raised without any unreasonable delay a long time ago (the first time Lithuania declared about its claim for reparation in 1991) and Russia is aware of that claim from the very beginning. In such a manner the Law also proves a consistent and unchanging position of Lithuania with regard to Russia's responsibility. Therefore the Law evidences that the claim of Lithuania remains admissible although still being unresolved and notwithstanding that Russia is rejecting it.

Under international law the injured State has the right to waive its claim for responsibility of another State. National law may, however, restrict that right in setting up appropriate duties for the authorities of the injured State. In this regard it follows from the preamble of the Law that under Lithuanian constitutional law no State organ or official can declare a waiver of the claim for Russia's responsibility because the Law is based on and aims at implementation of the corresponding decision by the 14 June 1992 national referendum that demanded to seek reparation for the Soviet occupation. Therefore the waiver can be declared only by other referendum as well as without a referendum the Seimas can not abolish the provisions of the Law requiring to seek a compensation (such kind of action could amount to the waiver in the sense of Art. 45(a) of the ILC Draft Articles).

To keep the claim for responsibility of another State admissible and valid, when it is being unresolved a long time, the injured State should do everything it can reasonably do to maintain the claim. Otherwise it can be questioned, whether the right to invoke responsibility is lost due to conduct of the injured State in the sense of Art. 45(b) of the ILC Draft Articles. Therefore, to avoid similar doubts the Law obliged the Government to seek constantly the compensation for the damage caused by the Soviet occupation. Since Russia used to reject Lithuania's initiatives to conduct negotiations on the matter and any other way of settlement is not available without Russia's consent, it can be stated that as yet, in particular due to the Law, the conduct of Lithuania has not raised any serious doubts with

regard to validity of its claim for compensation. Obviously such doubts would be serious if any kind of moratorium on the claim had been announced.

To sum it up, it can be concluded that the Law is based on and is consistent with the rules of international law. It also implements the international legal requirements for the proper declaration and maintenance of the claim for reparation. Therefore both under international law and under Lithuanian constitutional law the Law has been necessary to consolidate and consistently maintain the claim to Russia for the compensation of the damages caused by the Soviet occupation.

Lastly, it should be noted that a proper settlement of the problem of Russia's responsibility for the Soviet occupation of Lithuania is not a question of self-interest for Lithuania and it should pursue the claim for compensation not only due to the decision by the 14 June 1992 referendum. Not accidentally Art. 1 of the ILC Draft Articles refers that "every internationally wrongful act of a State entails the international responsibility of that State". It is also not accidentally that the preamble of the 1991 Treaty between Lithuania and Russia states that mutual confidence between the people of both Parties is hard to achieve without elimination of the consequences of the Soviet annexation of Lithuania. Like for national law, rule of law and justice can not be established without realisation and inevitability of responsibility for grave breaches of international law. Therefore the realisation of responsibility for the 1940 aggression against the Baltic States and its consequences would undoubtedly contribute to general prevention of such grave breaches as well as would assure that similar tragic events never happen again in the history of Lithuania. Such kind of prevention should be at the focus of attention of the whole international community rather than only Lithuania and the other two Baltic States, since a prohibition of aggression is a long-standing rule of *jus cogens* character and obligation *erga omnes* towards international community.

Keywords: the USSR, the Russian Federation, the Republic of Lithuania, aggression, occupation, state responsibility, reparation, compensation of damage, compensation.